

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

Թ. ՏԱՐԻ 1935

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

ՄԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Թ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1935 — ՓԵՏՐՈՒԱՐ

ԹԻԻ 2

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿԸ

Երկուանքն ու տարակոյսը, որոնք՝ այս անգամ ամէն կողմերէ՝ սկսած էին յայտնուիլ Հայրապետական Պատուիրակի առաքման առթիւ ըսուածներու կամ խուածներու լրջութեան մասին, դարձեալ ելան ի դերք. ու էջմիածին, «յամբունթաց բայց ոչ խոստմնագանց» իր կանոնէն անբաժան, կատարեց ահա ինչ որ յուսալ կուտար մեզի իբր երկու տարիներէ ի վեր:

Տ. Գարեգին Արքեպ. Յովսէփեան մեր մէջ՝ Սփիւռքի շրջանակէն ներս է արդէն աւելի քան ամիսէ մը ի վեր: Իր յուշիկ բայց զգօն քայլափոխերը, իր խաղաղ բայց խոհուն կերպը, սկսած ըլլալ կը թուին ամէնուն ուշադրութեան մատնանշել ոչ միայն զինքը՝ իր անունին ներքե, այլ նաեւ զԱյն, զոր կուգայ ներկայացնել ինք մեր մօտ:

Մայր Աթոռոյ սրբութիւններէն, Հայրենիքի կենսախայտութիւններէն,

բէն, մագաղաթներու մէջ ծրարուած հինաւուրց գեղեցկութիւններէն բոյրեր, ձայներ և զոյներ կը թրթռան իր խօսքերուն մէջ, որոնց՝ սրտազրաւ երգի մը

քաղցրութիւնը կուտայ Ամենայն Հայոց Հայրապետութիւնը պատգամաւորելու իր հանգամանքն ինքնին:

Հայաստանէն կուգայ ան. ու միտյն անիկա բաւական է որ ամէնքը, նման ղարխալին, իրենց հեքին մէջ սեղմած կարօտին անձուկը, իրենց նայուածքովը նոյն իսկ թուէին հարցընել իրեն «ուստի՞ կուգաս, ծառայ ենք ձայնիդ, մեր աշխարհէն խապրիկ մը չունի՞ս»:

Զգայուն, հոգեսէր և դիտուն, միանգամայն արուեստագէտ հոգևորական, ան գիտէ տալ ամէնուն՝ ոչ միայն պատշաճութեան պատասխանը, ինչպէս կը հարկադրէ իրեն իր դիրքն ու աստիճանը, այլ նաև ճշմարտութեան և արդարութեան պատասխանը, ինչ որ կը պարտադրէ իրեն անկեղծութիւնը և արդարութեան սէրը:

Այս երկրորդ անգամն է որ Յովսէփեան Սրբազան կ'այցելէ արեւմտեան Հայութեան. 1914ին տալիս անգամ եկեր էր ան այս կողմերը, հայ մանրանկարներու ուսումնասիրութեան տենչէն մղուած. նախ եղեր էր այստեղ, Երուսաղէմ, տեսնելու համար մեր զրչազրաց հարուստ հաւաքածոն. յետոյ անցեր էր մինչև Սեբաստիա, տեսնելու համար Գանկալի նշանաւոր ձեռագիրը, որ Աւետարանն էր Պետրոս Գետաշարձի. բայց հազիւ ժամանած Փոքր Հայքի մայրավանքը՝ Ս. Նշան, վառօդին հոտը փութացուցեր էր զայն դառնալ Էջմիածին:

Այս անգամ կուգայ ան մեզի՝ բոլորովին տարբեր հանգամանքներով և այլ պայմաններու մէջ: Երկիցս տասն տարիներու ձիւնը, զոր ժամանակը թօթուած պէտք է լինի անոր ճակտին շուրջը, աննշան ոյժ մը չէ որ պիտի քամած ըլլայ պատերազմին և անոր յաշորդող իրադարձութեանց սրտմաշուքներուն մէջ այնքան տառապած իր ֆիզիզականէն. բայց, Ազգին և Եկեղեցիին ամենէն բախտորոշ մէկ շրջանին, քսանամեակ մը ամբողջ, դէպքերու եւ խնդիրներու ամենէն մրրկազայր մէկ յորձանուտին մօտիկը, այս ժողովուրդին հոգին փութորկող եղելութեանց ակնատես՝ եւ անոր ճակատադրին կառուցման գործին վկայ գուցէ և մասամբ աշխատակից պատահած լինելու պարագան իրատես փորձառութեան և ուշիմ իմաստութեան պզտիկ պաշար մը չէ որ մթերած պիտի լինի իր ըմբռնողութեանը մէջ: Ան կուգայ, վերջապէս, այժմ աւելի տարեց ու աւելի խոհուն մանաւանդ, իր պաշտօնին իրեն յանձնուած պարտականութեանց դիտակցութեամբը լուրջ ու մտազրաւ, գործելու համար դաշտի մը մէջ, ուր իրականութիւնը սրտապնդիչ զոյներով չէ անշուշտ որ պիտի ներկայանայ իրեն: Ի՞նչ պիտի ընէ Էջմիածին Նուիրակը խառնակ և դժուարութիւններով խճող այս կացութեան առջև. ի՞նչ պիտի լինի իր ուղղութեան գիծը, աւելի ճիշդ՝ ի՞նչ հրաշք պիտի կարենայ գործել՝ դրութիւնը բարւոքելու, խաղաղութիւնը վերահաստատելու և պառակտումներուն բացած վիհը լեցնելու համար, ի՞նչ . . .

Կը վախճամ որ այս եղած լինի այս պահուս, այսինքն լուսելէն ի վեր թէ Հայրապետական Պատուիրակը Սփիւռքի մէջ է արդէն, իր մասին շատերու մտածելու եղանակը, որ հետաքրքրութեան մտայնութիւն մըն է լոկ:

Ի՞նչ պիտի ընէ, ի՞նչ պիտի գործէ. . . . բայց աս չէ որ պէտք է ամենէն աւելի մտազբաղեցնէ զմեզ: Տ. Գաբելին Արքեպիսկոպոս ինք այդ հարցումը պիտի ընէ անշուշտ իր խիղճին, իրեն տրուած բարձրագոյն հրահանգներու և տեղւոյն վրայ ստացած տպաւորութեանց և կազմած զազաւարին համեմատ.

և վստահ միայն պարտինք լինիլ թէ, իրեւ զիտուն՝ զիտակից և պարտաճանաչ հոգեւորական, զիտէ նա թէ ի՛նչ և ի՛նչպէս պարտի ընել, կատարելու համար իր պաշտօնը:

Ի՛նչ և ի՛նչպէս պարտինք մենք ընել, որպէսզի էջմիածնի Սրբազնագոյն Հայրապետին հրամայած առաքելութեան այդ զործը արդիւնաւորուի իրապէս, ազգին և եկեղեցիին բարւոյն և օգտին համար, ի՛նչ պէտք է լինի մեր դիրքն ու կեցուածքը Մայր-Աթոռոյ Նուիրակին հանդէպ: Այս հարցումն է որ ամենէն աւելի պէտք է մտազրաւէ զմեզ: Եթէ խորհինք իսկ թէ հրաշքի զործ մը պիտի լինի անոր պաշտօնին արդիւնաւորութիւնը մեր մէջ, պէտք է յիշենք թէ հրաշքը կախեալ է հաւատքէն՝ այսինքն հոգեկան պատրաստականութենէն՝ ոչ միայն անոր որ պիտի զործէ հրաշքը, այլ նաև անոնց՝ որոնց համար է մանաւանդ որ պիտի զործուի հրաշքը:

Արդ, մեր տեսութեամբ, Սփիւռքի Հայութիւնը իսկապէս աշակցած կը լինի Ազգին Վեհին ներկայացուցչին՝ իր պաշտօնին կատարմանը մէջ, եթէ աւելն բանէ աւելի յարգանքով վերաբերուի ոչ միայն այն զաղափարին զոր նա ինքն կ'անձնաւորէ, այլ նաև իր իսկ անձին հանդէպ: Յարգանք. այս բառը մեր մտածումին մէջ հոս կը նշանակէ ոչ թէ ընդունելութեան պատշաճութիւնները, զորս անշուշտ ամէն պատուազգած հայ պիտի չուզէր մերժել Հայրենիքէն և Եկեղեցւոյ կեդրոնէն եկող բարձր պաշտօնատարի մը, այլ ակնածալից այն վստահութիւնը թէ Առաքեալն ու Առաքողը խորապէս ըմբռնած են կացութիւնը՝ որով մտահոգուած է այսօր ամէն Հայ, և ունին հարկաւոր խղճմտութիւնը՝ միտքով և սիրտով կշռադատելու անոր դարման մատուցանելու համար կարեոր եղած բոլոր կարելիութիւնները:

Յարգել՝ այսինքն արժէք տալ այն բոլոր ըմբռնումներուն, տեսութիւններուն և տեսակէտներուն, ցանկութիւններուն և սկզբունքներուն, նոյնիսկ նկատումներուն և մտավախութիւններուն, զորս ազգին հոգեւոր Տէրն ու Հայրը ունի Ազգին և Եկեղեցիին համար: Այս՝ և ա'յսպիսի միայն պէտք է լինի դիրքը, զոր Սփիւռքի Հայութիւնը պարտի զիտնալ ունենալ հայրապետական պատուիրակին հանդէպ. ընդհանուր սկզբունք մը սոսկ՝ սիրալիր և անվերապահ յարգանքի, առանց ուրիշ մանրամասնութեանց. սպասել իրեն սրտազին, լսել իրեն հաւատքով. իսկ եթէ իր և մեր միջև պատահին տարակարծութիւններ, և անկարելի լինի տարհամոզել զինքը, չենք քաշուիլ երբեք ըսելէ՝ համոզուիլ իրմէ, գերազանցօրէն արդար այն մտածութեամբ թէ նա՝ որուն ձայնը կը խօսի իրենին մէջ, իր դիրքին՝ անհամեմատ աւելի հեռահայեաց բարձրութեամբ ընդունակ է տեսնելու և ըմբռնելու շատ աւելի ամբողջ և ճիշդ՝ ինչ որ կարեոր և կենսական է ազգին համար:

Կը կրկնենք: Այս, հարկ է որ լինի դիրքը զոր պարտինք ամէնքս ունենալ իրեն հանդէպ. յարգանքի և հնազանդութեան ոգւով առ Մայր-Աթոռն Հայաստանեայց և առ նորա արժանաւոր Գահակալը:

Եղան սակայն դժբախտաբար ոմանք, որոնք բոլորովին տարբեր կերպով ըմբռնեցին իրենց պարտականութիւնը այս մասին. երբ հասկցան, կարծես, թէ վերջապէս ճշդուած եւ որոշուած է պատուիրակին մեկնումն էջմիածինէն, փոխանակ պատրաստուելու այդ կերպով ունենալիք դիրքի մը անոր նը-

կատամար, ընդհակառակն աճապարեցին կանխել դիրք բռնել անոր դէմ. որպէս զի երբ հասնէր ան իրենց մօտ՝ կատարուած իրողութեան առջև զանէր ինքզինքը՝ այն խնդիրներուն համար, որոնց համար տարիներէ ի վեր անհրաժեշտ կը դատուէր հայրապետական տնօրինութիւնը :

Թողով առ այժմ ովկիանոսէն անդրագոյնի հարցերը և յիշելով միայն ծովէն անդի՝ մեզի համեմատաբար աւելի մօտիկ սահմանի մը մէջ եղածը, ըսել պարտինք զոր օրինակ թէ իսկապէս տարօրինակ էր ինչ որ վերջերս տեղի ունեցաւ Մարսէլի թեմական շրջանակին մէջ :

Ողբացեալ Պալաքեան Սրբազան, յաւէտ յուսահատած քառասայն այն վիճակէն որ այդ քաղաքին ազգային կեանքին մէջ հետզհետէ աւելի կնճռոտ վախճանի մը յանգած էր, տպագրեալ շրջաբերականաւ ծանուցած էր թէ անհառնալիօրէն հրաժարած է իր պաշտօնէն : Անոնք որ պատասխանատուութեան մեծագոյն բաժինը ունեցեր էին ստեղծուած այդ կացութեան մէջ, երբ լսեցին թէ պատուիրակին համար անցագրի գործողութիւնք կը կատարուին արդէն, ամէն ճիգ թափեցին հէջ հանգուցեալին միամտութիւնը որսալով՝ զայն իր պաշտօնին վերադարձնելու համար : Պատահեցաւ անսկիզբութիւն. հազիւ երկու շաբաթ վերջ, զուցէ այդ խառնակ վիճակին յառաջացուցած հոգեկան վերիվայրուսններէն նոյն իսկ չարախնայ, առաւօտ մը Սրբազանը յանկարծամահ եղած զանուեցաւ իր սենեակին մէջ : Այս եղբերական դէպքը չսթափեցուց բնաւ սիրտերը. և արցունքները դեռ չչորցած գերեզմանին առջև, ծափերը յաշորդեցին լացերուն, երբ ամէնքը կը գոչէին «Սրբազանը մեռաւ, կեցցէ Սրբազանը» : Ոչ իսկ թերևս սուգի քառասունքը անցած, Գալիֆօրնիոյ հրաժարեալ առաջնորդ Տ. Գարեգին Խաչատուրեան Սրբազան ընտրուեցաւ «Առաջնորդ» թեմի մը, որուն առաջնորդական վիճակի հանգամանքը դեռ չէր ճանչցուած Մայր-Աթոռէն, որուն կը պատկանի սակայն՝ ըստ ազգային և նոյն իսկ եկեղեցադիտական իրաւաբանութեան՝ թեմադրական բաժանումի, բաշխումի եւ հաստատումի գործը : Յարգ չսեցինք թէ ընտրեալը յանձնառութիւն յայտնած է իր պաշտօնին. բայց թերթերը զրեցին գէթ թէ Մարսէլի ընտրող Մարմինը շրջաբերականաւ իսկոյն յանձնարարած է թեմական եկեղեցիներուն՝ Ս. Պատարագի ատեն յիշել ընտրեալը, ինչ որ օրինական կ'ըլլայ կատարել՝ վերջնական և վերին վաւերացումէն վերջը միայն, որ, այս պարագային մանաւանդ, Սփիւռքի կարգ մը վիճակներուն և անոնց համար մասնաւորապէս որոնք ուղղակի Մայր Աթոռոյ վերատեսչութեան ներքեւ են, Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետի սրբազան կոնդակով միայն կրնայ իրականանալ :

Թափանցիկ է շատ՝ այս բոլոր աճապարկոտ գործառնութեանց միտք բանին. կասարուած իրողութեան առջև դնել պատուիրակը, իբր թէ չթողով անոր առջև ելքի ճամբայ՝ հարցին մօտենալու համար այն իշխանութեամբ որ տրուած է իրեն : Յաւալի է ասիկա՝ և տգեղ չափազանց. և իրաւունք կը զգանք մեզի խորհելու, այսինքն յուսալու, թէ Տ. Խաչատուրեան սրբազան, որուն օրինապահական ողջմտութեանը մասին մեր համոզումը պահած ենք միշտ, հակառակ իր դէմ յանդէս կրթոտած զրիշներու չափազանցութեանց, զգաստ և ազնիւ հոգևորականի հոգեով այս խնդրոյն մէջ ևս պիտի բռնէ այնպիսի դիրք մը, որմէ փոխանակ խրախուսուելու՝ շիկնին իր կարծեցեալ համակիրները :

Մեր նպատակը Մարտէլլի հարցին վրայ խօսիլ չէր սակայն, մենք կը փափաքէինք զգացնել միայն թէ ի՞նչ դիրք, յարգանքի եւ հնազանդութեան ի՞նչ վերաբերմունք պարտինք ցուցնել Ազգային Եկեղեցւոյ գերագոյն իշխանութիւնը ներկայացնող եւ Հայութեան հայրենիքէն յուշեր եւ խապրիկներ բերող պատուական անձնաւորութեան մը հանդէպ: Մարտէլլի ընթացքը, որուն բարւոք ելքին մասին տակաւին չենք դադրած յուսալից ըլլալէ, ցաւալի է անշուշտ. բայց ամէնուն հետ ուրախ ենք մենք ևս, մեծարանքի և սիրոյ այն տպաւորիչ վերաբերմունքին համար, զոր միւս վիճակները, որոնց այցելեց նախ Սրբազանը, Ռուսմանիոյ, Պուլկարիոյ, Աւստրիոյ թեմերը, եւ այժմ Բարեկեանը անտարակոյս, ցոյց տուին մեծարժէք եկեղեցականին հանդէպ:

Կը Մաղթենք ի սրտէ որ այդպիսի սէր, յարգանքի եւ հնազանդութեան այդ տեսակ դիրք միայն պարզեն անոր առջև Հայութեան ցիրուցան հաստուածները Սփիւռքի բոլոր միւս մասերուն մէջ, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ զաղափարին՝ զայն անձնաւորող իմաստուն և բարի Հովուապետին սիրոյն եւ ըովանդակ մեր ազգային և կրօնական կեանքի զգացումին մէջը տուգելով եւ մոռնալով խէթերը և վէճերը, որոնք կը տառապեցնեն ազգային հոգին:

* * *

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՌԵՍՈՒՅՈՒՄԸ ԸՍՏ ՀԱՄԱՏԵՍԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

Բ. ԳԼՈՒՆ

ՔԱԳԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

(Շար. Սիոն 1935, էջ 7է6)

Այս է ահաւասիկ, իր բուն իմացու մին մէջ, մատնանշուած հակասութիւնը. ի՞նչ պէտք է ընել այս հակիմաստ հաստուածներուն առջև, որոնցմէ ոմանք կը թուին յաւէտ պանծացնել Մովսիսականութիւնը, մինչդեռ միւսները կը ծանուցանեն անոր ջնջումը նոյն իսկ, եթէ ոչ ներկայապէս՝ գէթ անմիջական ապագայի մը մէջ: Պէտք է սակայն դիտել թէ այս վերջինները լաւագոյնս կը պատշաճին տւեալաբանական ուսուցման ընթացքին: Գրիստոս, արքարեւ, խոստացուած ապատարարն ըլլալով, իր գալուստը կը ցուցնէ օրէնքին՝ մեխիական իրաց այս ստուերոյն անկումը (հմտ. Կող. Բ. 17, Եբր. Բ. 5,

Ժ. 1): պատրաստութիւնը պիտի չկարենար աւելի տեսիլ, քանի որ փրկութեան լուսափայլ առաւօտը կը բացուէր (Մտթ. Ե. 17): Բայց, եթէ այդպիսի էր Տէրով մտածումը, ի՞նչպէս ուրեմն բացատրել օրինապաշտութեան ամբողջական պահպանումին ի նպաստ ըսած խօսքը: Աւելի մօտէն քննենք այս խօսքերը:

Մատթէոսի ԻԳ. 3, 23 խօսքերը պէտք է ամենէն առաջ իրենց պատմական դիրքին տարրին: Յիսուս, ըստ աւետարանին, Մեսիան է. այսինքն աշխարհի մէջ իր ներկայութիւնը օրէնքին ջնջումը կը նշանակէ: Միւս կողմէ նոր Ուխտը, Կ'ըսէ Տէրը, Գողգթիայի վրայ իր արեան հեղումով միայն պիտի հաստատուի (Մտթ. ԻԶ. 28), այսինքն իր մահով պիտի ջնջուի Իսրայէլեան տաճարը, նոր սրբարան մը երեւան բերելու համար (Մրկ. ԺԳ. 58, ԺԵ. 29, հմտ. Յով. Բ. 19): Այս վճռական գործէն առաջ, որ պսակումն է իր մեխիական պաշտօնին, օրինական հրօքը դեռ սկըզբունքով միայն ջնջուած է և ոչ թէ իրօք. արդ, Փրկիչը պիտի չխորհէր անշուշտ եղած չէնք վիշնել, առանց անկէ զրկուողները ապահովելու տեական նոր չէնքի մը մէջ: Անգէտներն ու ցնորախոսները կըր-

նան համոյք զգալ քանդելով, առանց բռնաւ մտածելու թէ ի՞նչ պիտի գայ յետոյ. բոլորովին տարբեր է բեղնաւոր բարեկարգութեան մը մեթոտը, որ, զգուշանալով ամէն ինչ մէկ անգամէն տակնուվրայելէ, կը դնէ սկզբունքը եւ կը թողու որ ունի անիկա ստուերին մէջ, մինչեւ որ փրթին թափին հին ձեւերը, նոր պէտքերու յարմարցուած գործարաններու ներքին ճշուամին տակ: Այսպէս է որ կ'ըլլայ բնութեան մէջ, որ զիտէ զգուշութեամբ կարգադրել անցումները. յեղափոխութեան եւ իր անխորհրդած զեղումներուն փոխարէն՝ յամր եւ յառաջխաղաց եղափոխութիւնը կայ հոն: Եթէ ընդունուի գործիչու այս եղանակին պատկանաւորութիւնը, ինքնին պիտի բացատրուի աւետարանական այդ խօսքերուն հակասութիւնը: Դիտէր Յիսուս թէ արդարեւ բուռն ցնցումներ պիտի տեղի ունենային հոգւոյ կրօնքին Հրէութենէն բարձուելէն առաջ (Մտթ. ԻԱ. 43). բայց նոյն իսկ գործարանական զարգացումին մէջ կը պատահին տագնապներ եւ գալատիւններ: Պէտք էր սակայն որ նոր պաշտամունքը պարտաւարտաշաճ կերպով հաստատուէր՝ այդ փոթորիկին մէջէն անցնելու ոյժ ունենալու համար. արդ, այդ բանը Տէրով փառաւորուեալէն ետքը միայն կրնար ըլլալ: Այս պատճառաւ, Յիսուս օրէնքին հաւատարիմ գործադրութիւնը կը յոռնանարաւ, ցորէափ ինք իր աշակերտներուն հետ է: Ինքը, ամէն բանի մէջ իրեններուն օրինակ, ինքն ալ կը հնազանդի օրէնքին, վստահ ըլլալով թէ, բոլոր առանց համար որոնք կը հաւատան իր խօսքին, անդեալին այն բեկորները պիտի խնայն եւ թափին, երբ ատենը գոյ, ինչպէս կ'ենպը կը բացուի՝ երբ անոր մէջ ծածկուած պտուղը հասնի: Միւս կողմանէ, նոյնքան աւելի հարկաւոր էր որ պահպանող ծածկոյթը մինչեւ այն վայրկեանը աճար մնայ հոն: Յիսուս, ուրեմն, ոչ թէ կը բուսականանայ քրիստոնէոյ սոսկ որ հնազանդին օրինական ձեւերուն, այլ յատկապէս կը պահանջէր գայն (Մտթ. ԻԴ, 3, 23): Պէտք էր որ շինէր գահավիժէր. «Բնութեան մէջ ոստում չկայ» առածը հոգեւոր գործունէութեան համար ալ ճիշդ է նոյնքան: Աւետարանական սկզբունքին՝ ապահովելու համար իր յաղթանակը, պէտք էր թոյլ տալ

որ հին գաղափարը մինչեւ ծայրը պարզէր իր հետեանքները. խզումը ինքնին պիտի կատարուէր, երբ Աստուած կամենար, նոր կրօնքին բնութիւնէն անբաժան եղող ոյժին ազդեցութեամբ:

Ընդունելով հանդերձ թէ այսպիսի էր Փրկչին կիրարկած մեթոտը — զարմանալի կերպով իմաստուն արդարեւ — կը մնայ տակաւին նկատի առնել նոյնքան մթին եւ մեկնիչներէն ուժգնապէս վիճելի համարուած ուրիշ հատուած մը, որ կարծես չըւարացնող սաստկութեամբ մը կը հաստատէ հրէական մասնաւորականութիւնը: «Ոչ եկի լուծանիլ, կ'ըսէ Յիսուս լերան քարոյին մէջ, այլ ընտւր: Ամէն ասեմ ձեզ, մինչեւ անցցնեն երկինք եւ երկիր, յովտ մի, որ նշանակսխեց մի է՝ ոչ անցցէ յօրինացն եւ մարգարէից, մինչեւ ամենայն եղիցի» (Մտթ. Ե. 17, 18):

Այսպէս բացատրելով իր միտքը, Տէրը կը թուի սովորեցնել օրէնքին պահպանութիւնը ոչ միայն իր հասկցած կերպով՝ այլ նաեւ ինչ որ օրինական պատուէրը կը նշանակէ իր ամենէն արտաքին մասերովը, յովտերովը, տառին դիմերովը: Ո՞չ ապաքէն կ'ուզէ ըսել թէ այդ մանրամասնութիւնները պիտի մնան որչափ ատեն որ երկինք ու երկիր կը մնան (հմտ. ԴՊ. ԺԶ 17). այս կերպով քրիստոնէական հոգեկանութիւնը չէ՞ որ կը զարնուի իր էութեանը մէջ նոյն իսկ: Դժուարութիւնը մեծ է անշուշտ. անհատիկ սակայն, անոր լուծումը ձեռք բերելու համար հետեւելի բազմոյն ճամբան:

Ինչ որ ամէնը կը պարզէ հոս, իր գործին պահպանողական բնոյթն է այն: Բըրիստոս ջնջելու դիտաւորութիւն ունեցած չէ. իր ուզածն է, ընդհակառակն, լրացնել (հ. 17), որուն վրայ կուգայ յաջորդ համարը (հ. 18), ապացոյցը (ἀποδείξις): Այս ապացոյցումը Յիսուս այնպիսի խտացում լեղումով մը կուտայ որ, իր միտքը հասկնալու համար՝ անհրաժեշտ է մտնարախոյզ վերլուծում մը: «Մինչեւ ող սկսող երկու պարբերութիւններ տարբեր կողմերու վրայ կը փակեն հորիզոնը, կամ կըրկնուի սահմանը կը նշանակեն: Առաջինը ներկայ ժամանակին ծայրը կը տանի. մինչեւ այդ վայրկեանը, կ'ըսէ Տէրը, օրէնքը պիտի մնայ նոյն իսկ իր նշանակեցներով»

վը, ինչ որ կը թուի ըսել, հակառակ աւել-
տարանակաւն ռաւոյցումին, թէ անիկա այս
աշխարհի վրայ եկեղեցիին կանոնը պիտի
մնայ ընդ միշտ: Բայց հոս մէջ կը մտնէ,
իրբեկ լրացուցիչ կամ մեղմիչ այդ համա-
րին, նշանակուած երկու կերպերէն եր-
կրորդը: Արդ, եթէ մին կ'ուզէ ցոյց տալ
նախնական կամ Ֆիզիկական եղբը, միւսը
բարոյական տեսակետով կը գծէ սահմանը: Տէրը
անով կը հաստատէ թէ օրէնքին
մանրամասնութիւնները պիտի մնան եւ տե-
ւեն մինչեւ յոնց կ'ստատուի: անոնց կա-
տարումը միայն պիտի տկարացնէ զանոնք:
ինչ որ միւս կողմէ կը ցուցնէ թէ իրենց
կատարումին հասնելի վերջ ալ ռազմործա-
ծելի պիտի ըլլան անոնք: Վասնից օրէնք-
ները կը դադրին ի գորտ ըլլալէ՝ երբ ի-
րենց սահմանը կ'անցնել: այսինքն երբ
ալ անպէտ կը դառնան: Վերջին սեղմում՝
որ այդ խօսքը Փրկչին ընդհանուր Վար-
դապետութեանը կը տանի կը յանգեցնէ:
Բայց եթէ այդպէս պիտի հասկցուի
հարցը, ի՞նչպէս պիտի տեղի ունենայ կա-
տարումը, որմէ կ'ստուի ունի ամբողջ
մնացածը: Այս հարցումին՝ բնողի՛րը կը
պատասխանէ, հասկցնելով թէ Յիսուսի
մէջ է որ կ'իրականանայ այդ պայմանը:
«Ոչ եկի լուծանել այլ լնուել» յայտարա-
րած է Տէրը (հ. 17): Լուս ըմբռնելու հա-
մար ասիկա, պէտք կայ երկու գաղափոր-
ներու բացայայտումին:

ա). Քրիստոս նախ թաղարկան օրհնիլը
կատարեց իր մանրամասնութեանը մէջ,
յոյժովով եւ նշանախնցով միայն: Եթէ ու-
նոր պատուիրածը բազմաթիւ պարտական-
ութիւնները արդարեւ կը խմբային միեւ-
նոյն բունի մը շուրջը, այդ էական ամ-
փոփոյքը, տասնաբանեան, ինքն ալ իր
կարգին միակ սկզբունքի մը ընդլայնումն
է որ կուտայ (Մտթ. ԻԲ. 40): Սիրեցէք
զկատուած, ձեր բոլոր գործութեամբը: այս
է առաջին շարքին բովանդակութիւնը: սի-
րեցէք ձեր ընկերը իրբեւ ձեր անձը: այս
ալ երկրորդին պարունակութիւնն է: ամ-
բողջ բարոյական օրէնսդրութիւնը, աւել-
տարանակաւն վիայութեան համեմատ, սի-
րոյ գերագոյն պատուիրանի կը վերածուի
(Մտթ. ԻԲ. 37-39):

Բաց աստի, երբ Յիսուս այսպէս կը
համակերպեցնէ օրէնքին պատուիրան-

ներուն ամբողջութիւնը, ըսել կ'ուզէ թէ
ինք անձնապէս իրողործած է այն սէրը,
որուն գաղափարականը կը ներկայացնէ իր
աշակերտներուն (Մտթ. Ե. 17): Բայց երբ
անոնք կատարուին մարդկային կեանքի
մը մէջ, որ միեւնոյն ոգւով տողորուած
ուրիշ գոյութիւններու բեղմաւորիչ սկիզբն
է, կը ջնջուին բարոյական պատռէքներուն
մանրամասնութիւնները, ընկուտուելով
այն սկզբունքին մէջ որ վերինք կը հա-
մաօտէ, եւ որ այնուհետեւ անորոշ կեր-
պով միայն ի յայտ կը բերէ իր հետեւու-
թիւնները: շատը կը տանի քիչը: Աստուծոյ
կամքը ամբողջովին կատարողը պէտք չունի
քնուս որ իրեն յիշեցնեն անոր մասնակը:

բ) Բայց Յիսուս Քրիստոսի այս միա-
ւորիչ գործը կը տարածուի՝ ծէսին վրայ
ալ, որ օրէնքի կօծեցին մէջ ամէն տեղ
բարոյականին կը խառնուի: Գիտենք որ,
Հրէից մէջ չորս ընդհանուր խմբումներ
կը կազմուի պաշտամունքը ըսուածը: սուրբ
ճեղքը, սուրբ ժամանակներ, սուրբ արարքներ,
սուրբ անձեր: Սուրբ տեղեր, տաճար կամ
տապանակ, Աստուծոյն ներկայութիւնը
կը ցուցնէին Իսրայէլի մէջ: Արդ, Յի-
սուսի մէջ, այս խորհրդանշանը իրական-
ութիւն կը դառնայ թողաւորութեան տե-
ղամներուն համար (Մտթ. ԺԼ. 20, ԻԼ.
20): Սուրբ ժամանակները, եւ մասնաւոր
շարքով, կը ցուցնէին թէ ամէն մարդ
Աստուծոյ կը պարտի իր կեանքը, այն
հասկացողութեամբ միայն թէ, այդ իտե-
սը անհասանելի մնացած ըլլալով օրէնքին
տակ, որոշ արհիւր յատկացուած էին ան-
զրագաւառու համար՝ նոյն իտեպէն պա-
հանջներուն վրայ: Բայց, ինչ որ անգիւ-
տի օրուան օրէնքը կը մատնանէր, Քը-
րիստոս կատարեց զայն իր Թագաւորու-
թիւնը հիմնելով սիրտերուն մէջ (Մտթ.
Ե. 3, Մրկ. Ժ. 15): այս պատճառաւ «Տէր
շարքով» կը կոչուի (Մրկ. Բ. 28), վա-
սնդի, անոր գաղափարը կ'իրականացնէ:
Սուրբ արարքները կը կոչանային զանա-
կան զոհերու մէջ (համտ. Թիւք 18-22): այս
տմէնը իր լրումին հասած է նմանապէս
Գողգոթայի արեան հեղումին մէջ (Մտթ.
ԻԶ. 28, Մրկ. ԺԴ. 24): Գալով այս պաշ-
տոնները ստանձնած անձերուն, եթէ Ղեւ-
տական քահանայութիւնը Աստուծոյ կը
նուիրուէր ժողովուրդին համար, Քրիստոս

է ճշմարիտ քահանան, որուն կը յանգին, իրենց բովանդակ ճոխութեամբ, Իսրայէլի պաշտամունքին խորհրդանշանները^(*):

(Շարունակելի)

Ժ. Պ.

ՍՓԻՒՌՔԻ ՀՐԵԱՆԵՐԸ

Ա. ՀՐԷԻՑ ԱՍՈՐԵՍԱՆ, ԲԱԲԵԼՈՆ ԵՒ ԵԳԻՊՏՈՍ
ՅՐՈՒԵԼՈՆ ՍԱԶԲԱՒԱՌՈՒԹԻՒՆԸ.

Ս. Գիրքի բազմաթիւ էջերուն մէջ Սփիւռքի Հրեաներ (Յն. Դիւսպորա) կը կոչուին այն Հրեաները որոնք հեթանոս երկիրներու մէջ հաստատուած էին (Բ. Մակ. Ա. 27, Յովհ. Է. 35, Յակ. Ա. 1, Ա. Պետ. Ա. 1):

Իսրայելացւոց Միջագետք գերի տարուած ժամանակէն սկսաւ Աստուծոյ ժողովորդին ցրուիլը աշխարհի ամէն կողմերը: Հիւսիսի թագաւորութեան մայրաքաղաքը՝ Սամարիա, եռամեայ պաշարումէ մը ծիւրած, 721-ին (Ն. Ք.) ինկաւ Ասորեստանացւոց բանակի հարուածին ներքեւ ու կործանեցաւ: Սարգոն Բ. ի Տարեգիրքին համաձայն՝ թշնամին անոր բնակիչներէն 26,290 հոգի տարագրեց Ասորեստան՝ Հարանին, Նիսիպի ու Մարաց սահմանագլխի չորխանը: Այս Իսրայելացիներէն ոչ մէկը, կ'ըսէ Յովսէպոս (Հնախ. ԺԱ. Գիրք Ե. 2),

(*) Ասիկա ըսել չէ, սակայն, անշուշտ թէ Յիսուս միանգամ ընդ միշտ ջնջեց և խափանեց խորհուրդը, ձեռք և արարողութիւնը Ապա թէ ոչ անհասկնալի պիտի մնային Աւետարանին այն հատուածները, ուր կը տեսնենք թէ ինչպէս հաստատուեցան Հաղորդութեան եւ Մկրտութեան խորհուրդները, Ոսնայուայի հն. ձեռքը, և ինչպէս ձեռնադրութիւնը և հիւանդաց օծումը կամ պղծքը սահմանադրուեցան առաքեալներէն: Հին և Նոր Ուխտերու մէջ այդ տեսակետով եղած տարբերութիւնը ըմբռնումի հարց էր սակայն չի նին մէջ, ուր չկար արդէն խորհուրդ, ձեռքն ու արարողութիւնները նպատակ էին ինքնին. զանոնք կատարելով՝ մարդ կը նկատուէր թէ կ'արդարանար. իսկ նորին մէջ լոկ միջոց են առնել, արժարձելով բարեպաշտութիւնը, կ'ոգտին հաւատքը:

Ծ. Թ.

դարձաւ իր հայրենի երկիրը: Յուդայի թագաւորութեան մէջ բնակող Հրէից զէպի Բաբելոն առաջին տարագրութիւնը տեղի ունեցաւ 609 ին: Այդ գերիներուն մէջ կը գտնուէր նաեւ Դանիէլը: Տարագիրներու երկրորդ խումբը, որու մէջ էր Եղեկիէլը, մեկնեցաւ 608 ին. իսկ երրորդ տարագրութիւնը հետեւանք եղաւ 587 ին Նաբուգոդոնոսորէն գրաւուելուն:

Այս տարագիրները, սխիւայի՝ եգիպտացի ու արաբացի գերիներուն պէս, Ասորեստանի թագաւորին ձեռնարկած մեծամեծ շինութիւններուն դորձաւորներ հայթայթեցին: Մանօթ է՝ թէ Նաբուգոդոնոսոր Բաբելոնը չըմպատեց հարիւր դուռներով պարիսպներու երեք շարքով, որուն ներքին պարիսպին թանձրութիւնն էր առնուազն 26 մէդր, ու հսկայ ջրանցքով մը Տիգրիսը չփրատին միացուց ու նորոգեց Մարգուք չաստուածին նուիրուած եռաշարի տաճարը. շինեց նաեւ կախեալ պարտէշներով իր նշանաւոր պալատը:

Քաջայայտ է նաեւ՝ թէ տարագիր Հրեաները նեղութիւն չկրեցին Բաբելացիներէն: Երեմիայի տուած խորհուրդին համաձայն՝ անոնք «տուներ շինեցին ու անոնց մէջ բնակեցան, պարտէշներ շինեցին ու անոնց պտուղը կերան... ու բոլորացան ու խաղաղութիւնը փնտոցեցին այն քաղաքը» ուր Ենովան գերի տարեր էր զիրենք» (Երեմ. Իթ. 4-7): Անոնք գիւղեր շինեցին գետերու և ջրանցքներու քովերը (Եղեկ. Ա. 1, Եսթ. Ը. 15-17) և տարակոյս չկայ թէ որոշ չափով անկախութիւն ալ կը վայելէին:

Այնքան ճիշդն զժառանգութեան մէջ՝ որքան յանդուգն յաջողութեան ատեն, կ'ըսէ Փռաւրդ, Իսրայէլի որդիքը կրցան շուտով մեղմացնել յաղթականներու սիրտը եւ շահիլ անոնց վատահոթութիւնը ու իրենց ծառայական վիճակը փոխակերպել տունելի և հրիքմն յոյնիսկ օգտաւէտ հպատակութեան մը: Բաբելոնի գերութեան առաջին օրերուն իսկ կը տեսնենք Դանիէլը Նաբուգոդոնոսորի պալատին մէջ՝ ի վաւեր մոգերուն, ապա Մուրթէն՝ նախարար Գսեբըսէսի, Եսթեր՝ կնիակից թագաւորին, Տովթիթ եւ իր եղբորորդին՝ պաշտօնակալ պալատին ու Նեեմիա՝ մատուակ արքունիքին»:

«Առևտուրի մէջ է որ, կը շարունակէ նոյն հեղինակը, արագ յառաջդիմութիւն ունեցան Հրեաները: Բնականէն տաղանդ ունենալով այդ ճիւղին՝ Իսրայէլի որդիներուն այդ ընդունակութիւնը, որ մինչև այն րոտն սանձուած էր Օրէնքի պատուէրներով, այնուհետեւ եղաւ իրենց ցայտուն յատկանիշը: Այնքան ուժեղ երևան եկաւ իրենց այն նոր հակումը՝ որ մինչև անգամ նուազեցուց սիրտերնուն մէջ կորսուած հայրենիքին կարօտը: Ասոր պայցոյցը այն է՝ որ երբ Կլարոս օրոտունց հրեայ գերիներուն դառնալ Երուսաղէմ, 50,000 էն նուազ թիւ մը միայն օգտուեցաւ այդ արտօնութենէն, իսկ շատ շատերը մնացին տարազրութեան երկրին մէջ, բաղմացան հոն, ու հետզհետէ սփռուելով ամէն կողմ՝ բարգաւաճ համայնքներ կազմեցին: Այս է սկզբնաւորութիւնը Սփիւռնի Հրեաներուն: Իսրայէլի՝ ղէպի Միջագետք եւ Յուդայի՝ ղէպի Բագդէպուց երկիրը տարազրութեան միջև եղած ժամանակին, հաւանաբար, կը դրուէ Եւեփանդիների (հարաւային Եգիպտոս) հրեայ գաղութին ծագումը: Յուդայի Ուլսիա թագաւորին (641-611) օրով նեքաւով Բ. շատ գերիներ տարաւ Երուսաղէմի թագաւորութենէն ու Սիւնի (այսմ Ասուան) մօտ՝ Եւեփանդիների կողմէն բնակեցուց զանոնք թէ՛ իբրեւ գաղթական եւ թէ իբրեւ զինուոր, որպէսզի պահպանեն Եթովպոյ սահմանները: Այս զինուորական գաղութը բարեբեր հողերու տիրանալով՝ ընտելացաւ աքսորական կենքին: Հինգերորդ դարուն (Ն. Ք.) արամեերն լիւծով գրուած բաղմաթիւ պապիրոսներու համաձայն՝ ունոնք կանուխէն հոն տաճար մը կանգնած էին Նոզային, որուն դռններուն սիւներն ու բարաւորները կոփածոյ քարէ էին, փեղկերը պղինձէ ու տանիքը՝ եղնասփայլով գերեզմաներէ: Անուշահոտութիւններ կը ծխուէին սեղանին վրայ ու ամէն օր՝ ի միջի այլոց՝ գառուկ մը կ'ողջակիկուէր: Կար նաև Եւեփանդիների մէջ մնեան մը՝ նուիրուած եգիպտական կնում չաստուածին, որ խոյի մը գլուխով կը ներկայացուէր: Ասիկէ զատ՝ Եգիպտացիք կը պաշտէին խոյը ու միծ թիւով մոմիա կ'ընէին անպէ: ատոնց նմոշները կ'երևին զեռ Գահրէի թանգարանին մէջ: Գառներու այս զոհերը սաստիկ զայրացուցին կնումի քուր-

մերը, որոնք 410ին (Ն. Ք.) կաշառեցին տեղին կառավարիչը, որ հրամայեց կողոպտել ու կործանել Նոզայի տաճարը: Յայտնի է որ տաճարը ետքէն վերաշինուեցա՞ւ՝ թէ ոչ:

Չորսհարիւրական թուականներուն (Ն. Ք.), կ'ըսէ պապիրոս մը, Եւեփանդիների ամբողջ Հրեաները սրամահ եղան: Հաւանական է որ այս ջարդին կ'ակնարկէ Յովել գրեթով. «Յուդայի որդիներուն եղած անիրաւութեան համար Եգիպտոս ամայի երկիր մը պիտի ըլլայ... վասնզի իրենց երկրին մէջ անմեղ արիւն թափեցին» (Յովել Գ. 19):

Պատմութիւնը Եւեփանդիների հրեայ գաղութէն հետաքրքրական մտնրամասնութիւն մը հասցուցած է մեզ. Հրեաները հոն դրած փոխ կու տային (տնչուշտ կապալատներուն) հարիւրին վաթսուս տոկոսով:

Բ. ՍՓԻՒՌՆԻ ԾԱՆԱԼՈՒՄԸ.

Դրիտանիական թուականէն քիչ մը առաջ ամէն կողմ Հրեաներ կը գտնուէին արդէն: Սիրիւեան պատգամները շուրջ 140 թուականին (Ն. Ք.) կ'ըսեն. «Մօպն ու ցամաքը ամբողջովին լեցուած են Հրեաներով»: Մակաբայեցուց Դիրքին մէջ յիշուած է՝ թէ այդ միեւնոյն դարուն (139-138) հոռոմեական Միտրադատը՝ ի նպատակ բարեկամ եւ զաշնակից Հրէից՝ շրջաբերական մը կը զրկէ Սիրիոյ Դիմետր Բ., Բևրգամայի Աթալիա, Կապադովկոյ Արիարէթ եւ Պարսից Արշուկ թագաւորներուն, Համպուկ քաղաքին, Սպարտացուց եւ Դեղուս ու Սոմոս կղզիներուն, Պեղոպոնէսի Սիկիոնի քաղաքին, Կարիոյ ու իր Միւնդա, Աղիւհանական եւ Կնիտոս քաղաքներուն, Կոլ եւ Ռոտոս կղզիներուն, Կրետէի Գորդինէ քաղաքին, Լիկիոյ եւ իր Փոսեդիդա քաղաքին, Պամփիլիոյ եւ իր Սիդէն քաղաքին, Փիւնիկեցուց Արադոս կղզիին (Ռոտագ կղզի՝ Տորոտոսի զիւմա) եւ Կիպրոս ու Կիւրէն կղզիներուն (Ա. Մակ. ԺԵ. 16-23):

Ստրաբոն 65 թուականին (Ն. Ք.) կը գրէր. «Հրէական ցեղը տարածուած է բոլոր ուտանները ու զժուար է գտնել որե՛ն տեղ՝ ուր թափանցած ու անոր տիրացած չըլլան Հրեաները» (Յվա. Հնխ. ԺԴ. Գիրք Է. 2):

Փիլոն Աղեքանդրացիին մեզ հասած նամակ մը կայ, Ագրիպպա Ա. էն Կալիգուլա կայսեր ուղղեալ, ուր գրուած է. «Երուսաղէմ կեցրոնական քաղաքն է ոչ

միայն Յուդայի՝ այլ նաև շատ մը երկիրներու, այլևայլ զարերու մէջ իր զրկած գաղթականներուն պատճառաւ սահմանակից երկիրները, որք են՝ Եգիպտոս, Փիւնիկէ, Սիրիա, նաև ամենահեռաւոր երկիրները՝ Պամփիւլիա, Կիլիկիա, ասիական երկիրներու մեծ մասը՝ մինչև Բիւթանիա ու Պոնտոսի հեռաւոր մասերը. նոյնպէս Եւրոպայ, Թեսաղիա, Բէոզիա, Մակեդոնիա, Ետոզիա, Ատտիկէ, Արգոս, Կորնթոս և Պելոպոնեսի ստուարագոյն մասը ու անոր գըլխաւոր վայրերը։ Ու ցամաքային նահանգները ամբողջութեամբ ծածկուած են հըրեայ գաղութներով, ինչպէս նաև նշանաւոր կղզիները՝ Եւբէա, Կրետէ եւ Կիպրոս։ Տակաւին չեմ յիշեր Եփրատի նահանգները, Բարելոն ու միւս բարերեր կուսակալութիւնները, որոնք, բացի փոքրիկ մասէ մը, իրենց բնակիչներուն մէջ Հրեաներ կը հաշուեն։

Այս նամակը կը յիշեցնէ Գործք Առաքելոցի բնագիրը, ուր կը գրէ Ղուկաս՝ թէ Սենտեկոստէի տօնին առթիւ Երուսաղէմ եկած Հրեաներ կ'ընէին. «Ձէ՞ որ ամէն այս խօսողները գալիւացի են, ու ի՞նչպէս կը լսենք լեզուները այն երկիրներուն» ուր ծնած ենք մենք. Պարթեւք եւ Մարք եւ Իււմացիք ու անոնք որ կը բնակին Միջագետք, Հրէաստան ու Կապադովկիա, Պոնտոս ու Ասիա, Փոնդիա ու Պամփիւլիա, Եգիպտոս և Կիւրենէի մօտ՝ Լիբանոսը կողմերը. նաև հռոմայեցի եկուորներ՝ թէ՛ Հրեաներ եւ թէ՛ նորադարձներ, Կրետացիներ ու Արաբացիներ, կը լսենք անոնցմէ որ մեր լեզուներով կը խօսին Աստուծոյ մեծամեծ բաները (Գործք Բ. 7-11)։

Վերջապէս՝ Բրիստոսի Ա-Ձ զարերէն մնացած արձանագրութիւններ ցոյց կու տան՝ թէ գոյութիւն ունեցած են հրէական գաղթականութիւններ Իտալիոյ, Գաղղիոյ, Սպանիոյ եւ Խրիմի մէջ ու մինչև գերմանական երկիրները։ Հաւանականութենէ հեռի չէ որ այդ գաղութները Բրիստոսէ առաջ հաստատուած ըլլային։

Յովսէփոսի վկայութեան համաձայն՝ բազմաթիւ էին Հրեաները մասնաւորապէս Անտիօքի ու Սիւրիոյ մէջ, նաեւ Ադիւքսանդրիոյ մէջ, ուր տարած էր զիրենք մակեդոնացի աշխարհակալը շատ մը առանձնաշնորհութեանց խօստուածով։ Մեր

թուականի առաջին դարէն սկսեալ կը բնակէին անոնք քաղաքի հինգ թաղերէն երկուքին մէջ։ Իրենց թիւը հոն առնուազն 100,000-ի կը հասնէր, եւ, ըստ Փիլոնի, բովանդակ Եգիպտոսի մէջ կը հասնէր մէկ միլիոնի, որ ամբողջ բնակչութեան մէկ ութերորդն էր։

Այնքան ընդարձակ ծաւալ տացած էին անոնք, որ Բրիստոսէ դար մը առաջ նահանգներու մէջ հաղաքներու կը հասնէր անոնց թիւը, ու քանի մը տեղեր նոյնիսկ հարիւր հազարներու։ Միայն Պաղեստինի հրեայ գաղթականները, միասին առնելով նաև նախընթաց դարերու վերեւ յիշուած գաղթականները, նոյնիսկ հաշուի առնելով ցեղին բազմածնութիւնն ալ, բաւական էին արդեօք լուծելու այս հանելուկը։ Միւրեք հազաւակը կը խորհի։ Անիկա այս թիւերուն մեծութիւնը կը վերապէս շատ մը հեթանոսներու ի հրէութիւն դարձին, որ տեղի ունեցաւ Մեծն Աղեքսանդրի օրերէն սկսեալ։ Այս է որ ըսել կու տայ Յովսէփոսի. «Շատ Յոյներ մեր կրօնքին յարեցան»։ Պէտք չէ դարմանալի թուի այս իրողութիւնը՝ նկատի առնելով այն գերազանցութիւնը, որ ունի յայտնեալ կրօնքը հեթանոսական հաւատաւորներու և պաշտամունքներու բաղդատմամբ։

Պ. ՍՓԻՒՌԻԻ ԶՐԷԱԿԱՆ ՇԱՄԱՅԵՆԵՐՈՒ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ.

Ոչ մէկ տեղ Հրեաները չխառնուեցան հեթանոսներու հետ։ Անմիջապէս որ տեղ մը քանի մը ընտանիք խմբուէին՝ մեկուսացեալ կը մնային մը կը կազմէին հոն։ Շնորհիւ այս մեղուսացումին էր որ անոնք կրցան պահել իրենց կրօնքը։

Երբեմն առանձին ընկերակցութիւններ կը կազմէին եւ երբեմն (յաճախագէտ էր այս պարագան) կը վայելէին քաղաքական իրաւունքներ՝ ճանչցուած այն ժողովուրդներէն, որոնց մէջ կ'ապրէին։ Այդ իրաւունքները կը զանազանուէին երկրէ երկրի։

Աղեքսանդրիոյ և Կիւրենական Բերսնիկի մէջ հրեայ համայնքները քաղաքական ինքնուրոյն ընկերակցութիւն մը ըստ տեղած էին։ Ուրիշ տեղեր համայնքը սիւնակով անունը կը կրէր, անուն՝ որ քաղաքական ուժէ կացութիւն չէր նշանակեր։

Իսկ Հոռոմի մէջ Հրեաները գործէին այդպիսով առանձնաշնորհութիւններէ:

Գալով Իրենց ներքին վարչութեան՝ ամէնուրեք գոյութիւն ունէին երկու վարիչ գասակարգեր. Արխոնդներ, որոնք քաղաքային գործերով կը զբաղէին, ու սինակոններու նախագահներ, որոնք կրօնական գործերու հսկողութիւնը կը կատարէին: Երրորդ դարու (Ն. Ք.) վերջերք Աղեքսանդրիոյ արխոնդները կը կոչուէին Հիպոմեցներ: Այս քաղաքին մէջ ազգապետ մըն ալ կար, որուն կը զօրծակցէին արխոնդները, ու անոնց իշխանութիւնը կը հակակշռուէր Մերեքու ժողովէ մը, որ Երուսաղէմ Արխեպիսկոպիտին նման ունէր 71 անդամ: Աղեքսանդրիոյ բոլոր Հրեաները քաղաքացիական իրաւունք կը վայելէին:

Միևնոյն իրաւունքը կը վայելէին նաև Կիրենայի եւ Կիրենական Լիբիոյ Հրեաները: Թաւուզի հնութեանց թանգարանին մէջ պահուած յունարէն արձանագրութեան մը համաձայն՝ 13 թուականին (Ն. Ք.) Կիրենայի Բերենիկ քաղաքին մէջ ինը հրեայ արխոնդներ կային:

Հոռոմի հրեայ գաղթականները հաւանաբար Քրիստոսէ դար մը առաջ հաստատուած էին հոն: Անոնք բաժնուած էին բազմաթիւ համայնքներու, մէկը միւսէն անկախ, ունենալով իւրաքանչիւր իր ուրոյն սինակոն ու Մերեքու ժողովը, ու յաջա հռոմէական օրէնքին կը նկատուէին պարզ կրօնական համայնքներ: Կը տարբերէին իրարմէ իրենց նախնացի լեզուն խոսող Հըրեաներն ու ազատագիր Հրեաները: Այս վերջիններս Պոմպէոսի Հռոմ դերի տարած Հրեաներն էին կամ անոնց սերունդները: Այս համայնքներէն մմէն մէկը պարտաւոր էր իր ուխտաւորներուն համար սինակոն մը ունենալ Երուսաղէմի մէջ: Ուէյլ 1913-1914 թ. մըրա Ուփադի վրայ կատարած իր պեղուի մնորու միջոցին Սելովադի Աւադանին մօտակա աղատապիր Հրեաներու պատկանող սինակոնի մը հիմքը գտաւ: Այդ միևնոյն տեղը երևան ելած արձանագրութիւն մը ազատապիր Հրեաներու յատուկ արեւելիս կոչի մը եւ հիւրանոցի մը մասին կը խօսի:

Կը հաստատուի թէ ամէնուրեք Հըրեաները յաջողեցան ունենալ իրենց յատուկ գատական ատեան մը: Այն երկիրներուն մէջ, որոնց քաղաքացի չէին, ու-

նէին ներքին վարչութեան մը առանձնաշնորհութիւնը, ու այն տեղերը, ուր ճանչցուած էր իրենց քաղաքացիական իրաւունքը, ատոր վրայ յենլով՝ կը պահանջէին այդ առանձնաշնորհութիւնը: Վերեք քաղաքացի, կը գրէ Շապոյ, անոնք քաղաքացիական իրաւունք (Politeia) կը վայելէին, բայց կը խուսափէին այդ իրաւունքին կապուած պարտականութիւններէն: Պողոմէոսները կարեւոր պաշտօններ վստահեցան Հրեաներուն, որոնցմէ շատեր յաջողեցան զրամական գործառնութեանց ու նոյնիսկ քանի մը ճարտարարուեստներու միևնաշնորհին տիրանալ:

Մեր այս բոլոր գրածները կէտակէտ իրականացումն է Բաղամ մարգարէի Հըրէից մասին ըսածին. «Այս ժողովուրդը առանձին պիտի բնակի ու ազգերու կարգին պիտի չհամարուի» (Թիւք ԻԿ. 9):

Պ. ՇԵՍՏ ՆԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ
ՇԵՍԱՆՈՍ ԺՈՂՈՒԹԻՒՆԵՐՈՒ ՄԷՃ:

Հրէական պաշտամունքը թոյլատրուած էր Սփիւռքի մէջ ոչ միայն Պողոմէաներէն ու Սեւեւեաններէն (բացառութեամբ Անտիոքոս Դ. Նպիգմանի հաւածանքներուն), այլ եւ Հռոմայեցիներէն:

Արդ՝ պաշտելու համար իր կրօնը՝ հրեան պարտաւորուած էր շնորհ ընդհանրութեան պարտադրուած օրէնքներէն: Զոր օր. շարաթ օր յարձակում գործելու կամ երկու հազար քայլէ աւելի տեղ քաշելու արգելքը անկարելի կը դարձնէ Հրեաներուն զինուորական ծառայութիւնը: Նոյնպէս անոնք չարաթ օրը չէին կրնար գատարան ներկայանալ եւ ոեւէ ատեն մասնակցիլ կայսեր ընծայուած պաշտամունքներուն:

Բացի Կալիզուլայէն՝ հռոմէական կայսրեր պակշմ չգրին Հրէից առանձնաշնորհ մանց զմէ յարուցուած բողոքներուն: Անոնք նոյնիսկ իրենց հրովարտականքով վաւերացուցին այդ շնորհումները ու մեծ թիւով Հրեաներու Հոռոմ քաղաքացիութեան տիպողութիւն տուին: Այսպէս՝ Պոքոս առաքեալ քաղաքացի էր թէ՛ Հռոմի (Գործք ԻԲ. 25-29) եւ թէ՛ Տարսոնի (Գործք ԻԱ. 39): Հռոմի քաղաքացիութեան տիպողութիւնը իրաւունք կը վայելէր զերծ մնալու անպատուիչ բնոյթ ունեցող պատիժներէ (ձաղանք, խաչելութիւն) ու իր գատը քնէ

ատեանէ կայսերական ատեանը փոխադրելու: Այս իրաւունքը կը տարածուէր նաեւ առկաիս դատերու վրայ, ինչպէս կը տեսնենք Պօղոս առաքեալի պարագային (Գործք ին. 6-12):

Կարելի է բնել՝ թէ Սփիւռքի Հրեաները առհասարակ նախանձախնդրութեամբ պահեցին իրենց հաւատքն ու պաշտամունքը: Բացառութիւն էին հաւատորացուած թիւնները անոնց մէջ: Եթէ հրէական միտքը կրեց հելլենականին ազդեցութիւնը ու ատով քանի մը բան վրայ տուաւ իր առանձնայատկութենէն, բայց Խորայիցացոց հաւատքը անխզելիօրէն կապուած մընաց միակ ու աննիւթական Աստուծոյ ու տիեզերական Նախախնամութեան վարդապետութեան: Գալով պաշտամունքի ձեւերուն՝ էապէս նոյնը մնացին անոնք Սփիւռքի մէջ, ինչպէս էին Պաղեստինի մէջ: Աշխարհի վրայ ցրուած Հրեաները ամէն տարի Նորաստեղծի Տաճարին կը ղրկէին երկգրաման հարկը ու զրամական կամաւոր նուէրներ: Ծիւղ է որ անոնցմէ ոմանք ձերբազատուած էին Փաբլսեցիներու անձուկ սեղմումներէն, բայց և այնպէս խլուտիւ կը պահէին շարքը, կերակուրներու եւ օրինական մաքրութեան վերաբերեալ պատուէրներն ու այլեայլ տօները: Բազմաթիւ սինակոններ կային մեծ քաղաքներու մէջ: Քրիստոնէական մայր եկեղեցիին անհող Աղեքսանդրիոյ սինակոնը ամենէն գեղեցիկ շէնքը կը համարուէր քաղաքին: Նոյնպէս՝ Յովմանոսի համաձայն՝ Անտիոքի գլխաւոր սինակոնը հռչակաւոր էր իր հարուստ զարդարանքներով ու մեծամեծ գանձերով:

Որքան որ անոնք Լեւոնդուպոլի (Թէլ-էլ-Նահաւաթ) մէջ Ուրիաս Գ. ի որդւոյն՝ Ուրիաս Դ. ի ձեռքով շինուած տաճար մը ունէին, ուր զոհեր կը մատուցուէին, այսու հանգեք զարձակ Նգիպտոսի Հրեաները ուխտի կու գային Նորաստեղծի Յովմանոս 2,700,000 ի կը հանէ թիւը այն Հրեաներուն, որոնք մեծ տօներու ատիւ աշխարհի ամէն կողմերէն Սուրբ Քաղաքը կը զիմէին:

Սինակոններու մէջ Սուրբ Գիրքերը սովորաբար կը կարդացուէին յունարէն լեզուով: Եւ արդէն գերութենէ դարձին, Պաղեստինի մէջ, արամեերէն՝ իբրեւ խօսուած լեզու՝ եբրայեցիներն տեղ բռնած

էր: Պաղեստինէն դուրս բնակող Հրեաները կորսնցուցին տաճար իրենց նախնեաց լեզուն ու սկսան յունարէն խօսիլ, որ գործածական միակ լեզուն էր թէ՛ Հռոմի եւ թէ՛ Միջերկրականի ամբողջ արեւելեան աւազանին մէջ: Այս պատճառաւ յունարէնի թարգմանուած Սուրբ Գիրքի պէտքը երեւան եկաւ: Աղեքսանդրեան յունարէնով թարգմանութիւն մը կար արդէն, որ պատրաստուած էր Քրիստոսէ առաջ շուրջ Գ. եւ Բ. դարերուն և կամ յոյնիսկ Ա. դարուն: Ատիկա կը կոչուէր Եթթանասնից թարգմանութիւն(*):

Ս. Պօղոս շին Կտակարանի վկայութիւնները այդ թարգմանութենէն առաջ կը բերէ:

* * *

Նախախնամական էր կարծես, կ'ըսէ Վանդերվորստ, հրեայ զաղթականութեանց հաստատութիւնը աշխարհի ամէն երկրներուն մէջ, վասնզի անոնք սքանչելի միջոց մը եղան Աւետարանի տիեզերական ու արագ ծաւալումին: Քրիստոսեանց առաջին քարոզիչները ամէնուրեք ~~պէտք~~ հանդիպէին Հրեաներու, եւ, Տիրոջ ու առաքեալներուն նման, առաջին անգամ անոնց պիտի աւետէին Մեսիայի Քաղաքութեան գալուստը: Դրեթէ ամէն ~~գործ~~ պիտի գտնէին նաեւ հիթանոսներ ~~գերեզման~~ դած յԱստուծոյ, որոնք զգացումներով և գաղափարներով լաւագոյն յարաբերութիւններ մշակած էին իրենց մէջ ~~հաստատուած~~ առաքուած Հրեաներուն հետ: Վերջիններս ազգեկամ տղ կու պաշտէին հոգիներուն վրայ՝ պիտի առաջնորդէին զանոնք դէպի միաստուածութիւն ու դէպի աւելի մաքուր բարոյական մը, ու կերպով մը պիտի պատրաստէին ընդունելու պաշտամունք մը ~~հնգուով~~ և ճշմարտութեամբ, ազատ հրէական վարդապետներու ճշմիւր ու խլուտապահանք սեղմումներէն:

Հայացուց՝ Մ. Ն. Ն.

Աղբիւրներ. — FOUARD, Saint Pierre et les premieres années du Christianisme. — SHURER, Histoire du peuple juif au temps de Jésus-Christ. — CHAPOT, La province romaine proconsulaire. — VANDERVORST, Israël et l'Ancien Orient. — VI-GOURGOUX, Dictionnaire de la Bible.

(*) Ըստ աւանդութեան՝ եգիպտացի քահանայապետ Պաղոմէոս Փիղագրգիօսին ղրկած էր 72 հրեայ, վեցական հոգի ամէն մէկ ցեղէ, որոնք փարոս կղզին մէջ 72 օրէն թարգմանեցին Սուրբ Գիրքը:

Ն Ա. Խ Ա. Բ Ա. Ն Ն Օ Թ Մ Ը
ՊՈԳՆԻԿՑՈՍԻ ՈՂԱԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ճրանսական գրականութեան փառքերէն և Գոռնէլլի ամենէն կատարեալ գործերէն մին — շատերու կարծիքով նոյն իսկ գլուխ գործոցն — է Պաղիկասոսի ողբերգութիւնը։ Անոր նիւթը, որ առնուած է քրիստոնէական վկայաբանութենէն, մեզի համար յատկապէս ունի սրտառուչ արժէք մը, վասնզի Պողիկասոս հայ է ազգաւ^(*)։ Անիկա կ'ապրէր Գ. Ջառեմ կիսուն, Դեկոսի ինքնակալութեան ատեն, փոքր Հայոց այդ թուականի ոտանին^(**) Մելիտինէի մէջ։ Արդէն բարձր ծագումով, հաւանաբար նոյն իսկ արքունական զարմէ, յոյժ պատուաւոր դիրք մ'ունէր անիկա քաղաքին մէջ։ Ու երբ Դեկոս, իրրեւ բզեշտ հոն զրկեց փելիքսը, քրիստոնեաները հալածեցու մասնաւոր հրահանգով, իրեն կին առաւ անոր զուտորը Պաւլինէ, որ նախապէս խօսեցեալն էր եղած կայսեր սիրելի զինուորականներէն Սեւերոսի։ Պողիկասոս, իր նշարխոն բարեկամին յորդորանքով քրիստոնէական հաւանաբար ընդունելէն վերջ, հազիւ մկրտուած, նորազարծի իր բուռն նախանշայուզութեան մէջ, տոնական օր մը կը համարձակէ հրապարակաւ պատուել հալածանքն հրամայող կայսերական հրովարտակը, և յափշտակելով կուռքերը՝ մեհան տանողներուն ձեռքէն, կը զգեստէ և կը խորտակէ զանոնք, և այդ պատահաւ, կը բանտարկուի։ Անզօր կը մնան իր կնոջ թախանձանքները՝ տարհամոզելու և իր հաւատքէն ետ դարձնելու համար զինքը։ Պողիկասոս բանտ կը կանչէ Սեւերոսը՝ անոր յանձնելու համար իր նախկին խօսեցեալը։ Պաւլինէ, գերազանցօրէն ազնուական նկարագիրով մը, որուն ստեղծագործմանը մէջ ինքզինքը գերազանցած է Գոռնէլլ, ամբողջ ներկայութեանը՝ յայտաբարելով հանդերձ որ, եթէ Պողիկասոս մեռնի իսկ՝ Սեւեր չի կրնար ամուսնի լինիլ իրեն, նոյն ատեն այս վերջինին միջամտութիւնը կը հայցէ ի նպատակ եղկելին՝ որ կ'ուզէ մեռնիլ, եւ սակայն, փելիքի հրամանաւ կը զլխատուի Պողիկասոս։ Իր ամուսնոյն մահէն ետքը, Պաւլինէ ևս կ'ընդունի քրիստոնէութիւնը։ Եւ ի վերջոյ փելիքս ալ, խորապէս ազդուած՝ հաւատքի և նուիրումի այս իրադարձութիւններէն, ինքն ալ քրիստոնեայ կը դառնայ։

Սիւնիքի մէջ տեղ կուտանք այս ողբերգութեան արդի հայերէնով մեր կատարած ամբողջական այս թարգմանութեան^(**), ոչ միայն որովհետեւ, ինչպէս ըսինք, գործը կապ մը ունի մեր ազգային զգացման հետ, կամ որովհետեւ իր կրօնական նկարագիրը չի հակասեր այս թերթին բնութեանը, այլ նաեւ որովհետեւ Նշարտապէս քրիստոնէական ոգով և զգացմամբ գրուած ողբերգութիւն լինէ է ան, այդ տեսակետով գրեթէ առաջինն ու ամենէն գերազանցը՝ ոչ միայն Փրանսական ԽՍՀ բոլոր քրիստոնէական գրականութեանց մէջ։ Այդ իսկ, այսինքն բանաստեղծին՝ քրիստոնէական նիւթ մը թատերական խաղարկութեան առարկայ դարձնելու մտածումն էր որ յապաղեցուց անոր փոքրիկդրականացումը բարեպալաւ հասարակութեան մէջ, 1641էն յառաջ՝ վասնզի մինչ ոմանք ուշ կը դարձնէին Պաւլինէի և Սեւերի միջեւ զգացումն տարփական գաղտնամտութեանց, ուրիշներուն պատշաճ չէր թուեր ընաւ չնորհաց վարդապետութեան պանծացումը՝ նշարխոնի բերնով՝ տեսարանական բեմերու վրայ։ Ողջամտութիւնը չ'ուշացաւ սակայն ըմբռնել որ եթէ Պաւլինէ խաղին սկիզբը կը սերէ արդարեւ ասպետական Սեւերը, Պողիկասոս ոչ սակայն որ ի վերջոյ ամբողջովին կը տրեւէ անոր հոգեոյն վրայ, բարձր հիացումովը՝ զոր կը ներշնչէ անոր։ Ինչ որ ըսել է թէ քրիստոնէական այս խաղին դիցազանք պանծալի մարտիրոս մըն է իսկական։

Իրեւ թատերական երկ, մեծ է արժէքը՝ զոր ունի այս գրուածքը։ Արուեստի տեսակէտով գրեթէ անթերի է ան. Տեսարանադրութիւնը այնքան պարզ է, որ առաջին տեսիլներէն սկսեալ՝ յստակօրէն կ'երևին գործողութեան ընթացքը, և անոր մէջ՝ լայնօրէն՝ զխաւոր յատկանիշները։

(*) Ինչպէս բոլոր միւս հին եկեղեցիներէն, նոյնպէս մերինն ս.ճնուած սուրբ մըն է Պողիկասոս. ուշագրաւ է որ անոր անունով հոս երուսաղէմի մէջ ունեցած ենր հայկական հին վանք մը, որուն տեղը կը ցուցուի այսօր Գամասկոսի դրան մօտիկը՝ տան մը այժմ մեզի սեպհական գետնայարկը, ուսկից 1894ին դիպուածաւ երեւան հանուեցան հայկական ընտիր խմանկարներ, հանդերձ նախ քան էրդ դարաւ պատականող վերտառութիւններով։

(**) Գոռնէլլի այս Թատրիքը գրաբար և յանգաւոր տաղաշափութեամբ թարգմանուած է Գեր. Հ. Գէորգ Վրդ. Հիւրիսիզեանէ, և երկիցս տպագրուած Վննետիկ, 1858ին և 1873ին։

կանոնաւոր եւ շղթայաւորումը տեսարաններուն՝ որոնք կը թաւալին հանդիսաւոր բայց նոյն ատեն կենդանի շարժումներով. սրտայոյզն ու վսեմը ա՛յնքան բնական կերպով կցորդուած են հոն իրարու, որ կը հասկնան թէ որո՞նք են զսպանակները՝ որոնցմէ կը լքըթուան սրտին ամենէն ներքին թիւերը։ Բայց նշանաւոր եւ մանաւանդ բարոյական դասը, զոր այս ողբերգութիւնը կուտայ միզիւ։ Աշխարհի բարոյականին դէմ՝ որուն կարգաթոսն է կարծես երջանկութեան իրաւունքը միայն, Գոռնէյլ կը ցուցնէ թէ ի՛նչ վսեմ սուրբութիւններով կը բերկրի նա, որ՝ ընդհակառակն՝ կը հնազանդի իր պարտականութեան։ Իտէալի մը կարիքն է որ կը թելադրէ ան։ Ֆակէ, որ այնքան հրաշալի կերպով կը վերլուծէ Պողիկտոսի անմահ բարոյականը, կ'ըսէ թէ Գոռնէյլ ուղած է մեզի սովորեցնել թէ «սիրտերուն» բայց բարի եւ կարեկից սիրտերուն վրայ որքան հզօր են քաշութեան օրինակը եւ զոհողութեան ազդեցութիւնը։ Անիկա ցոյց տուած է մեզի, իր ամբողջ երկովը, թէ ի՛նչ բան է մէկու մը համար՝ իր հաւատքին կառած մնալը, եւ ի՛նչ՝ չողորթութիւններէ, վատութիւններէ եւ խնձմտանքի թալկացումներէ սարսափ զգալը...» — Այս բարոյականը կը պատկերացուի անոր մէջ՝ նշեկարագի բարձրութիւններով, որոնց իւրաքանչիւրը առաքինութիւն մը կը լուսաւորէ։ Պողիկտոս, սուրբը՝ մարտիրոսն է, որուն մէջ հաւատքն ու զօրութիւնը օրէ օր աւելի կ'աճին. որ անզաղար կը կուռի, աստուածային ոյժէ մը օժանդակուած. անոր մէջ մարդկայինէն աստուածայինին անցնէ որ կը կարգաւ։ Մարդն ու գերամարդը, գործիչ ու զաժանութիւնը, վսեմ հանգարտութիւնը եւ վէս կեցուածքը եւ ինքնազոհումին խայտանքը կան։ — Պաւլինէ սիրտով, միտքով ու մանաւանդ խիղճով գերազանցապէս պարեմելու կրնն է։ Հրաշալի էակ, որ բնաւ չի տկարանար իր պարտականութիւններէն ոչ մէկին առջեւ, եւ որ գիտէ անոնցմէ ամէն մէկին զգացումն ու ըմբռնումը ա՛յնքան յստակօրէն դասաւորել, որ առանց շփոթելու մէկն ու միւսը իրարու հետ, կրնայ պահել իր հաւատարմութիւնը իր հօրը, իր ամուսինին, լքած բայց երեւք չուրացած իր նախկին խօսնայրին հանդէպ, վասնզի գիտէ իրարու հետ իրաւախօսելու բանականութիւնը եւ սիրտը, կամ, ինչպէս կ'ըսէ Սէնդ Պէօլ, «իբր յորձքին եւ թափին մէջ ալ պահել իր զգացողութեան, իմացողութեան եւ հաւատարակը առութեան յատկութիւնները»։ — Սեւերոս՝ խաղը հասկնալի դարձնելու համար անհրաժեշտ դէմքն է. բաւական բարձր հոգիի տէր անձ մը պէտք է եղած լինի ան. ատոր հաւաստիք մըն է Պաւլինէի սրտին տիրացած լինելը. «Մեծ, անշահախնդիր, եւ որոշ չափով ասպետական նկարագիր մըն է ան, ըստ Սէնդ Պէօլի, որ սակայն մարդկային դեր մը կը կատարէ. քրիստոնէական խոյալը ներկայացնող այս գործին մէջ ինքը մարդկային խոյալն է որ կը ներկայացնէ»։ Ատելութեան անձանօթ, անշահախնդիր, լայնախոհ մարդն է ան, որ կը հասկնայ զոհողութեան արժէքը, եւ իր մրցակիցը փրկել խորհելու չափ ունի վեհանձնութիւն։ Փեթիք՝ իր կառավարութեանն սիրուած պաշտօնականն է. գռնիկ, ետապաշտ եւ փառատենչ է իր հոգին, բայց ոչ դաւանան։ Կը սիրէ իր դուստրը, եւ կ'ընէ իր կարելին փրկելու համար Պողիկտոսը, անխախտ է պետութեան եւ իր Պետին, կայսեր, հանդէպ իր հաւատարմութեանը մէջ, Երբեմն գծուած դէմք մը կ'առնէ, որովհետեւ, հզօր տիպաբներէ շրջապատուած, կը չուարի իր քաղաքականութեան մէջ, իր զուր շատ նուրը կը կարծէ։ Երկնոտ է անձկամիտ, չի կրնար միշտ անգուլթ ըլլալ։ Վերջապէս ոգրապորձ մը չէ ան Գոռնէյլի համար, վասնզի անհաղորդ չէ շնորհաց, որուն կ'ապաւինի ի վերջոյ, հետեւելով իր դուստր — Այս ամենէն անկարգաբար, կամ իր ամբողջութեանը մէջ, «Պողիկտոսի ողբերգութիւնը կը ներկայացնէ պայքարը հռովմէական կրօնի եւ քրիստոնէութեան եւ կամ երկու քաղաքակրթութեանց միջեւ։ Այս անձնաւորութիւնները կրնան պատմական տեսակէտով հս նկատի առնուիլ։ Նէարխոն առաքեալն է, որուն քաղաքութիւնները սկսեւ էին անհանդիստ ընել Հռովմը. Պողիկտոս կրակուրոց նորադարձը՝ զոր կ'ամբաստանէին ամէն տեսակ ոճիրներով, եւ որ կը մեռնէր տանջանքներու մէջ, անզգած եւ երջանիկ։ Փեթիք՝ անդրիս մատնուած կառավարութեան մը, անիշխանութեան կողմէ տակը ական դրուած կայսրութեան մը ամբողջանք։ Ստրատոնիկէ՝ մոլեկրօն խուժանը, որ առաջին քրիստոնէաներուն տանջանքները կը ծափահարէ։ Իսկ Սեւերոս կը ներկայացնէ հռովմէական բարձր ընկերութիւնը, որ սկսած է սկսպտական ըլլալ հեթանոսութեան հանդէպ եւ աւելի կարեկից՝ քրիստոնէից նկատմամբ»։

Իբրեւ մանրամասնութիւն, քրիստոնէական նախկին ժամանակները պատկերացնող վէպ մըն է ան, տեսարանական պատշաճութեանց վերածուած, իսկ իբր ամբողջութիւն կամ միութիւն՝ պատմական փոխառութեան հոյակապ գործ մը, որուն փոխադրութիւնը որ եւ է լեզուէ ներս՝ կրնայ իրօք եւ իրաւամբ նկատուիլ հարստացում մը անոր զբաղանդութեան։

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՊՈՂԻԿՏՈՍ

ԱՐԱՐՈՒԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

Ա. Տ Ե Ս Ի Լ

ՊՈՂԻԿՏՈՍ ԵՒ ՆԷԱՐԽՈՆ

Ն Է Ա Ր Խ Ո Ն

Ի՞նչ, միթէ դուն կ'ազդուի՞ս, այդպէս, կնոջ մ'երագէն.
Այդքան չընչին բաներ վեհ հոգիդ իրօք կը յուզե՞ն.
Պատերազմի մէջ բազմիցըս փորձուած սիրտ մ'արի
Պէ՞տք է միթէ կնոջական անուրջներէ շրւարի:

ՊՈՂԻԿՏՈՍ

Գիտեմ թէ ի՞նչ է երագն, եւ թէ ո՛րքան քիչ՝ մարդիկ
Պէտք է հաւատք ընծայեն զառանցանքին այդ սաստիկ.
Որ կը շինէ ցայգացնոր մէզի շեղջէն այլանդակ
Սին ձեւեր՝ որ կը ցընդին շուտ զարթումի լոյսին տակ:
Եւ սակայն, չէք գիտեր դուք, թէ ի՞նչ է կինը ինքնին,
Թէ ի՞նչ հըզօր կապերով ան կ'առնինքնէ ողջ հոգին,
Երբ ընդ երկար կարենալ հրապուրելէ յետոյ զմեզ,
Հիմէնին ջահն հուսկ ուրեմն կը վառէ բոցակէզ:
Պաւլին, ի զո՞ւր վիշտերու խորն ինքզինքը սուզած,
Կը վախճայ մահըս տեսնել. զի ա՛յդպէս է երագած:
Կը խափանէ մըտադրած իմ դիտումներս՝ արցունքով.
Թոյլ չի տար որ պայտաւն դուրս ուրիշի մ'երթամ քով:
Կը քամահեմ վախն իր. բայց իր լացին չեմ դիմանար.
Ջ'ազդեր ինձ խռովք, բայց իր դէմ անգութ շարժիլ չեմ կըրնար:
Ու սիրտս, յուզուած՝ բայց առանց բնաւ երկիւղէ տարուելու,
Անհագոյ չ'ուզեր ըլլալ զինքը գերած աչքերու:
Պատեհութիւնն ըստիպի՞լ է, Նէարխ, ա՛յդքան արդեօք,
Որ սիրուհւոյ մը լացին դէմ մընանք այսչափ անհոգ:
Յետածգումով մը թերեւս խնայուն իրեն ցաւեր խիստ,
Ու կատարէ գոհ՝ ինչ որ կ'ընէ զինքն այժմ անհանգիստ:

Ն Է Ա Ր Խ Ո Ն

Եւ սակայն դուն ալ կըրնա՞ս վըստահ լինիլ լիովին՝
 Շատ ապրելուդ, անդեղեւ մընալուդ՝ ե՛ւս աւելի:
 Աստուած, որուն ծնեքին մէջ են քու օրերդ ու հոգիդ,
 Խոստացա՞ւ վաղն ալ շարժիլ համաձայն քու ըղծանքիդ.
 Ան միշտ արդար է, այո՛, եւ միշտ բարի, բայց շնորհն իր
 Միշտ միեւնոյն ազդուութեամբ մինչեւ մեզի չի հասնիր:
 Երբ հեղգութեամբ կորսնցնենք օրուան մէկ պահը ի գուր,
 Այ չի մըխեր մեր սիրտին մէջ սըլաքներն սայրասուր:
 Մեր սիրտն, յայնժամ, խըստացած, կը մերժէ զայն անխընայ,
 Առատաբաշխ աջն այնո՛ւհետեւ ազահ կը դառնայ.
 Եռանդն այն սուրբ որ պարտի յորդորել դէ՛պի բարին.
 Սակաւադէպ կ'ըլլայ շատ, կամ չի գործեր իսկ բնախն.
 Ու տենչանքն այն որ ըզբեզ մըկըրտութեան կը մըղէր,
 Ալ չ'ըներ քեզ նոյն ազդումն, ինքնին դարձած կիսամեռ.
 Իսկ ականջիդ հընչեցուած հառաչանքները տըխուր,
 Կը մարեն մէջըդ իսկոյն անոր առկայծ բոցն ու հուր:

Պ Ո Ղ Ի Կ Տ Ո Ս

Ձեռ ճանչնար զիս. ներսըս ճիշդ այդ խանդն ու սէրը կ'եռան.
 Ու որքան գործն յամենայ՝ կ'աճի անոր իղծն այնքան:
 Այդ արցունքներն, գորըս ես իբր ամուսին կը դիտեմ,
 Ձիս ի սըրտէ քրիստոնեայ կը թողուն՝ ձեզ չափ. զիտեմ:
 Բայց որպէսզի ընդունիմ նըւիրական կընիքն այն,
 Որ կը լըւայ ոճիրներն մեր՝ ջուրին մէջ փրկական,
 Ու սըրբելով մեր աչքերն, եւ մաքրելով մեր հոգին,
 Տէր կ'ընէ զմեզ երկնաւոր իրաւունքին մեր նախկին,
 Թէեւ ես զայն կը դասեմ կայսրութեա՛ն մ'իսկ փառքէն վեր,
 Իբրեւ բարիք վեհագոյն, ո՛ւմ միայն եմ տենչացեր.
 Կարծեմ ոչինչ կը տուժէ սուրբ եւ արդար իղծ մ'եթէ՝
 Լոկ մէկ օրուան յապաղմամբ՝ իր գոհացումը գըտնէ . . .

Ն Է Ա Ր Խ Ո Ն

Այսպէս է որ կը պատրէ քեզ թըշնամին մարդկութեան.
 Ինչ որ ոյժով չի կըրնար, զայն նենգութեամբ կ'ընէ ան:
 Չարակըն լաւ ծըրագրի դէմ, գոր ջընջել կը ջանայ.
 Ու կը մղէ ուժգին ետ՝ երբ խանգարել չի կըրնայ,
 Շուարեցնելու համար քեզ միշտ կը հանէ խոչեր նոր.
 Այսօր արցունք, վաղն՝ ուրիշ, եւ ուրիշ բան՝ ամէն օր:
 Ու այդ երազը՝ լեցուն տեսիլքներով սեւ, տըրտում,
 Փորձի հարուածն է միայն՝ պատրանքներուն անպատում:

Կը կիրարկէ ամէն բան, ըսպառնալիք, աղաչանք,
 Կը յարձակի շարունակ, չի խընայեր ոչ մէկ ջանք:
 Յարդ չը կըրցածը յետոյ դեռ կարենալ կը կարծէ,
 Յապաղած բանն, իր աչքին, արդէն կիսով քանդուած է:
 Մ'իյնար ծուղակն իր նախկին, թող Պաւլին լայ կնոջբար.
 Ձի սիրեր սիրտն այն՝ Աստուած, ուր գա'հը դրած է աշխարհ.
 Որ կը նայի միշտ ետեւ, իր ընտրանքին վրայ երկբայ,
 Երբ կը կանչէ զինք ծայն մ', ինք ուրիշ ծայնի մը կ'անսայ.

Պ Ո Ղ Ի Վ Տ Ո Ս

Անձն Աստուծոյ նըւիրողն պէտք չէ՞ սիրէ ուրիշներ.

Ն Է Ա Ր Խ Ո Ն

Կըրնանք ամէնքը սիրել. հրաման է այդ եւ պատուէր.
 Բայց, ճշմարիտն ըսելով, նա որ տէրն է տէրերուն,
 Կ'ուզէ իրեն՝ գերագանց պատին ու սէր մը անհուն:
 Դանգի չը կայ հաստար իր վեհագոյն մեծութեան.
 Պէտք է իրմէ վերջ, իր մէջ միայն սիրել ամէն բան.
 Առ ոչինչ զրել իր սիրոյն համար պաշտօն, ինչք ու կին.
 Յանձն առնուլ վտանգ իր փառքին համար, արեան իսկ ի գին.
 Բայց ո՞րքան էք դուք հեռու այդ եռանդէն անթերի,
 Որ կարեւոր է քեզ շատ, զոր կը մաղթեմ ես քեզի:
 Արտասուալից աչքերով է որ քեզի կ'ըսեմ հոս,
 Այժմ որ ամէն տեղ ամէնքն ըզմեզ կ'ատեն, Պողիկտոս,
 Երբ կը սեպուի զմեզ նեղելի՝ Պետութեան մեծ օգուտ,
 Երբ քրիստոնեան կ'ենթարկուի տանջանքներուն է'ն անգութ.
 Ի՞նչպէս պիտի կարենաս հանդուրժել խիստ ցաւերուն,
 Արցունքներուն անգամ չես կըրնար եթէ տոկալ դուն:

Պ Ո Ղ Ի Վ Տ Ո Ս

Ձեմ զարմանար ըսածիդ. զգացումն այն որ գիս կ'ընկճէ՝
 Մեծ սիրտերուն ըրնատուր՝ տրկարութիւն երբեք չէ:
 Ինծպէսներուն վրայ հրգօր է միշտ աչքը գեղանի,
 Մահէն անվախը միայն չ'ուզեր որ ան դըժգըմնի.
 Ու դիմադրել եթէ հարկ է տանջանքի դըժբնդակ,
 Եւ մի միայն հոն փընտռել բերկրանքն հոգւոյն բովանդակ,
 Ձեր Աստուածն – ի՞մա ալ, ա՛խ – տայ պիտի անշուշտ շնորհն անոր,
 Երբ ընդունիմ կնիքը սուրբ մըկըրտութեան հոգեւոր:

Ն Է Ա Ր Խ Ո Ն

Փութա 'նդունիլ զայն ուրեմն.

(Շարունակելի)

ԳՐԱԿԱՆ

ԵՐԲ ՊԶՏԻԿ ԵՆ

ՆԱՐԵԿԸ

(Շար. Սիսե 1935, 1-2 20 էջ)

.

Երբ կը դառնայ ետ, չի կրնար նայիլ: Արցունքը իր բուրդովն մէջ հիւսեր է անոր բիրտը, այնքան նոր, այնքան աղուոր, որ մատ կ'երկարեմ, առանց գիտնալու, «խմելու համար այդ աշուկները» ինչպէս կ'ըսեն մեր գեղին հին երգերը, — Անուշ աշուկներ, ձիւնի մէջ ինկած գոյն գոյն կայակներ . . . :

Հրամայական՝

— Պիտի չի լաս:

Ու չի կայ մէկը որ հարցնէ ինչի

— Դուռն ինչո՞ւ կուլաս:

Վանդի թաց է թարթիչը իմ ալ բերերուս վրան:

Մամա՛ս: Ուժով: Անարեկ: Վնասկան: Աչքերը չորս բացած: Թեւերն երկարուն: Տպաւորիլ՝ սա մուտքը, այնքան, որ կը ստախբ:

Մաննան կը փաթթուի անոր ձեռքերուն:

Մայրս չի տեսներ:

Ու հակառակ անոր որ քոյիկն եմ, անունս կուտայ, հեռուէն կանչողի, խաղէն կանչողի երկարուն շնչողով:

— Ակորի՛կ . . . :

— Համէ՛, մամա:

Վախով ու բարի:

— Հանէ՛ նարեկը:

— Ո՛ւրկէ՛:

— Մարեւն:

Մեր խաղերուն մէջ մողցեր եմ ծրարը, «Վերսաղիմու՛» գրիչէ մը կտորած կոթ մը, որ ունի սակայն նշանաւոր ճնճուղի աչքը. ոսկորին թաղւած: Ներսը՝ Յիսուս մանուկ մը, մտաւրքին զըրուած, ձեռքերը լեցուն ու միշտ խնդացող: Մողցեր եմ նարեկը, իր պատկերով: Մամաս գիտէ սակայն այսօրէքին հալով:

Տղարբերը միշտ գերեզմանին հետ կը չփոթուի բոլոր մայրերուն մտքին:

Կը յիշեմ, սա պալատ գալէն առաջ, ինքնիրեն մուտուրը.

— Զմոռնա՛նք նարեկը. ինչ կ'ըլլայ, ինչ լըլլար . . .

.

Բոլորէ գործ է քակել կապոցը, որ մեր խըրհիթը սա տգեղութեամբ կը տնկէ առջիս, գիս կամպոզիւնէ: Կը գտնեմ նարեկը, իր մտաքս ծածկոցին մէջ, նոր հարսի մը նուէրը այդ քաջ

մատեանին, ինչպէս կնքած է դայն մեր թաղին ձեռք, Ակողա տէտէն: Մամիկոն Վարդանէն ալ քաջ: Որով դիտուած, ես ափի բերան եմ թողեր իմ ընկերները, ինչեւով քարայրներու խորը. հիմեռուն հարսնիքին տոնէ, ինչպէս կը կարծենք, մեր քարերուն աղմուկէն որոնք անոնց անտես թմրակները կը ձեռնեն: Գիշերը կիսուն գերեզման երթալ: Տանկի գերեզմանները ճեղքել ու անցնիլ . . . : Աստիք ու տակաւին ինչեր, գործը՝ «գիւտահալած» մատեանին: Այո՛, Ու բարի է ան, քաջ մեր մատեանը: Մեր թաղին ու գեղին ալ կիսուն ամենահաս բոխիչը, ձրի, զօրաւոր: Հոգեառն իսկ կը քաշուի անկէ, երբ թափառի մատղշուկ հոգիներուն շուրջը ու պարագ ձեռքով դուրս կ'ելլէ տունէն: Որ . . . ամենէն քիչը, տղածգանները ետ կ'առնէ բռնի զեւերուն ցանցէն: Որուն կաշի կողքին վրայ մահէն դարձողներ արցունք ու համբուր, օրհնութեան ուխտեր ըրեր են այնքան անգամներ: Ան տունին մէջ ամպար մը ցորենի: Կատող մը ձիթապտուղ: Հաղարնոց դուր մը ելլ . . . : Ու չեմ հարցուցեր թէ ամենուն հասնող այդ բարի գիրքը ինչու քուն է միշտ, երբ մենք, մամաս էն առաջ, տունով կ'արտատուինք:

Աչքերը խոշոր, դէմքէն զգի գեղին, մատենէն դողողը, Մաննան կը զննէ խորտուրտ աւհոր որ անոր կողքերուն եզրէն ներս կը փորուի: Ձեռքը չի երկարեր:

Սպասու՛նի մը, ան ալ մեր գեղէն: Սուբր, չկարգուկ աղչիկ, մազերը ճերմակ: Որ կը մտնէ ներս, ձեռքերը ծռնկին ձեռքեւով ու լալով

— Զոռնամ արեւուն . . . կտորին պըտը . . .

— Ի՞նչը . . .

Մաննան է, լեղապատառ:

— Պէպէ՛քը:

— Պէպէ՛քը:

Կը ցատկէ թիզ մը վեր, գրեթէ խնդ: Ինչո՞ւ խնդ չընեն հարցնելու՝ երբ են բերեր որ . . . : Կը նայիմ հոգարտ իր անգիտութեան:

Դուրսը կառքեր, կառքեր: Մանգոյններուն՝ քայլեր, կարճն ալ, հասակոքն ալ: Անհատներն ու սե՛ն: Ձայնն ալ գոյն ունի երեքնի, իտրեքեք լիչ մը: Ձեք միաքին բերէք տաղնապի ժամեր երբ սպասուած կը դռնաւորէ ձեք շնա՛ծ օդն իսկ: Այն տոնէն հաւատաք պիտի սա սէ ձայններուն որոնք ոտք ոտք կը կոխկուտեն մեր խեղճ սրտերը:

Դեղի հաստ հոտ մը, մտքին մէջ կապուած քոյրերային, երբ խառն ի խառն մէկ տունէն քանի մը մտնող հաղին մէջ գիղելէ ետքը շիշ շիշ բան կը թափէին վրանին . . . : Դեղի այդ հոտը, որ կը բուսնի, անդիմադրելի մահուան կարապետ . . . : Որուն յարմարցուցեր եմ ոտանաւորի մը տողը

«Տու՛ն փողեռուն ամենէն վարպետ» .

չարափոխելով ձիթառնակին երգը ուր անիկա «կարապետն է գարնան» ու «ամենէն վարպետը բոյն շինողներուն» . . . :

.

— Ետու, տղա՛ս:

Մայրս է: Ինչ սրտանտու՛մ կայ իր ձայնին ներքը:

Ու գուռներ, որոնք կը բացուին, կը գոցուին, վարը, վերը, ամեն տեղ։

Հայառաակ սրտին դարկին, ես բանամ պիտի, ամեն անգամուան նման, մաստանին կողքը, նա-յիւս հեղ մը, առջին «ԿարկինճԻ»-ին — մեծ ծառ մը. որուն գագաթը — պարոյրը կը կրտսուի ամբողջուն ծոցը, աստեղ գզուած խառ բամպակ, ու գալար գալար, Աստուծոյ գահին։ Որուն արմատներէն մէկը իջեր է, խորունկ դէպի մեծ լուբիւս մը. սիւրտը՝ Աղամին, պատկերին վրայ այլշէպի միայն գոյ։ Չորս չորս վարդապետ, բուռ վեղարներով. աջէն ու ձախէն, «Հաւատամք» կեցած։ . . . Ու Աստուած պապան։ Փոփկիկ Որդին։ Աստեղ գզու-նեւուն ճիւղ մէջտեղէն Ալաւնին։ Ճերմակ կտու-ցէն սոսիկ խուրձեր որայ որայ վառելով դէպի դէմքերը աղօթողներուն։

Ինչ հպարտութեամբ բռներ եմ պատկերը ա-նոր նայուածքին։ Ատեն ըլլար, ես խօսէի անոր սա ամբողջ մասին որոնք աղգականէ աւելի, գե-ղին տէրտէրներէն աւելի ծանօթ են ինծի։ Որոնց անուն, պատմութիւն, ուժ, հրաշք, կոխ եմ հարկեր վարք Մերոցէն . . .

— Տղա, աստեղ չէ՛ չուտ։

Մայրս է, հարիւր անգամ մօտիկ ըրած հրաշք-ները այդ վարդապետներուն։

Կը քաշէ թիւէս։

Դուրս։

Ետեւէս՝ Մաննան։

Ո՛ր ոք, որ կեցէ՛ղ զինքը։

Սաղարկներուն, մեծ մեծ մարդեր, էֆէնտի, պէյ, դուք աւելցուցէ՛ք փաշան։ Սուտ չեն բոյր, քանի որ քաղքէին երկնորդ հարուստն է, հայերուն մէջէն։ Սիրիներ, կապ մասններով, իրարու հիւս-ուած։ Ուրիշներ՝ քիթ չոյելով։ Հազարով։ Ծուռ նաւելով։ Բոլորի դէմքին մահուան շղարշը։ Տղա-րեքքի սննդակէն՝ անաւոր ճիւղը, սիրտը կտրուող, մէկ կտոր ու հաստ։ Ըսեա չունենար սկիզբ ու չունենար վերջ։

Կտրիճ, մեր խումբը։ Մայրս առջիկէն։ Ինչո՞ւ կը բացուին երբ կը մօտենանք։ Ո՞ւս սենեակի սեմին։

Սա քաղքէն տաւոր դայիակէ աւելի տղաքերք տեսած քաղաքի մաս կը պօսաղ ուժգին

— Կեցէ՛ք, Աստուածնիւր սիրէք։

Մէջէն կը դողամ, յիշելով սպասուհին «Գը-տրախէն»ը։

Հրամա՞ն։

— Ինչո՞ւ չէ։ Կան պահեր երբ մեր ուխտը մեղ հարկելով կը բաղմամպատէ։

Մարդիկ, աղգականներ կ'ընկերկին։

Ու լուռութիւն։

— «Նարեկին չուքը», կը մտածեմ բարձրա-ձայն։

— «Աղին կծկեց», կը շարունակեմ, ակնար-կել ուղեւոր սաղապիւնին որ չօր մատանին հտոր կը ճանչնայ։

Միւս կողմէն, բաղմութիւն։ Ձեռ կը խնա-յեմ հարուստի առաքատը։ Բայց խօսելու եմ պայուսակներէ։ Ի՛նչ ընտիր կաշի։ Ոսկի կղզան-քով։ Ըլլային ինծի։ Մէկ միս մինակ՝ Նարեկին։

Ուրիշներ՝ տեղաբնիկներու։ Սաղմոսին։ Նոր առ-նուած Մարկին լեզուին։ Ուրիշ մըն ալ գեղի առէք պողպած «Կարկինճ»-ին որմէ գզացած սարսափ նորոգուել կ'սկսի. քանի որ Ծնունդէն վերջը գեղ երթանք պիտի։ Անաւոր քաղքին։ Ձմեռը գեղին... Այսպէս են անցեր իմ մանկու-թիւնը, առաջինն ու երկրորդը. . . . Դեղի սըր-ւակներ։ Ու մկրատի նմանող փայլուն շիւր — երկաթ —։ Ու նոյն գիծով՝ Մանուշեց հարաբ, հեռուի մեր գեղէն, որուն փորէն մանուկը առին կտոր ու կտոր։ Ու կը դողամ, տեսիլքէն խուժ-ուած։ Օրը՝ նոյն։ Երկուշաբթի. առտու։ Որուն ետինքին մայրն ալ թաղեցինք։

— Կարգալ պըտը...։

Մամա՛ս։ Անաբեկ։ Ուժով։ Վճռական։

Ծիծի՛հ։ Բարեկութիւն։ Սատա։

— Աս ինչնի է։

— Գիւղացի։

— Յիմա։

— Ապու։

— Հանեցէ՛ք զուս։

Իբր թէ իրեն չըլլային սա բոլորք. մամաս, միշտ Վճռական, տիրական։

— Կարգալ պըտը։

Զեռոյ, զսպելու անկարող վախն ու վայրոյթը

— Կտրուին ձեր ատ ձեռքեր։ Աստուծոյ խը-լու մին գաք։

Աւելի բարձր

— Դուք Աստուած չունի՛ք։

Ու, նոյն բողբոյն. մահիճէն, ձեռքը որ կը բարձրանայ ու կը դողալ դէպի աջ։ Հրամա՛ն։ Հիւանդին հայեացքը քաղցր է իմ վրայ ու իմ մօր վրայ։

— Կարգա՛.

Մաննան է, մօրմէն առնելով անոր աչքերը։ Բայց մայրանք քան թէ հրաման։

Մայրը, ու լուսէ անոր ծեւքը որ կը գծէ իր պատգամը։ Ինչպէս կը դողամ հիւանդին չափով սա ողջին հաււոյն որ չունը խառնած գրեթէ չունչիս, աչքերը խոշոր, սիրտը չըթնեւուն, հո-գին երկարած հզօր մատանին «առողջութիւն» կը մուրայ։ Ինծի պէս մեծ բօխչիներն ալ կ'աղ-ղուին պատկերէն։

— Կարգա՛։ Հիւանդն է. երկու օր կ'ընէ. ա-ռաջին անգամ առանց նիղակի իր լուռն առ-նելով։

— Հէյ զօրքիդ մեռնիմ, հէյ սուրբ վարդապետ։ Կը գուշակէ՛ք ով էք բուրդ։ Ու Նարեկով ա-ղատուած տղաքաններն ամբողջ օրնուութեամբ

— Երախտագէտ յուզուածով գողալէն

— Յոյց տուր ուժդ հեղ մը սա անհաւատներ-րուն, հէյ մեծ վարդապետ։

Կ'ըսէ ու աչքերը չօրս բացած, թիւերն եր-կարուն նշանը կուտայ ինծի ծանօթ տեղին որ հիւանդին գլխուն կողմն է միշտ։

Անցան անարին, մօմ մը հսկելով։ Մինչ կուշ-տիս, մօմ մը իր ձեռքին, աշխիւր։

Բացած եմ էլը։ Խոց խոց։ Մոմի պողպոցը։ Այրուցը։ Արեւի՛ք չոր սուպ։ Համբոյններու պղը-տոր հեքը վրան պահած։ Ու զեղին գեղի՛ն, այն-

քան որ աղէկան գլխէն ցաթած կը կարծեմ: Անոր մաղերուն առ ոսկի շուրը, որուն մէջ կը լողան տողերը եւ կը թռին գերերը:

Կը կարգամ: Գաջ ընթերցող մը, քանի որ լման ձեռք գեղի պարտուն մէջ ուրիշ բան չուներ, բացի կարգալէն:

Կարգալ: Ինչ քիչ է բառը, հոս: Աւելի չի տակը՝ սիրտս է որ կը պարպուի սա երկաթ գիրերուն մէջէն որոնք երբեմն միայն կը փոխուին զուրկէն զգացումի մը: Ինչ փոյթ թէ տողերուն իմաստը ամբողջ չի հասնիր ինծի: Հերիք է որ ընաղողով գիտեմ անոնց ըսածը: Հերիք է որ ինծի ձեռնով բռնեմ կը զատուին էջէն ու կ'առնեն իմ յուզումիս, հաւատքիս, հայցումածքիս ամբողջ կարգը իրենց վրայ: Ամէն Սրբուհի, Տիրամայրի, Տէր ողորմեալ բառին հետ տաք երկաթ կ'առնեն կուրծքիս ճամբաներէն, դէպ աղիքներս ու գալար գալար կը պրկէ զանոնք, քէմանէն լարող անտես մատին պէս: Ու ցաւ ու ջրտինք: Ու ամէն ճշմարիտ բերանս տարը հեղ աւելի ուժգին կը կանչէ օգնութիւնը վերականգնին: Յետոյ, պահին ամբողջ խորքը, մատուան ու կեանքին սա հանելուկը, գուծին ու վիշտին, ուրախութեան ու լացին սա փայլակումը: Որոնք կը լայնանան, կը հասունանան, կը լուսաւորեն մահիճը, սենեակը որ կը բացուի, կը բացուի: Կարծես մէկը վեր կ'առնէ անոր պատմութիւն սաղայեղին վարմերը: Արձազուտը ճամբու խորունկ զգացում մը: Ու հանգիստ: Մինչ մահիճին վրայ գողտուկ նայումածքս կը գտնէ լուսի պէս աղուոր այդ մարմինը, որ կուլայ, կը քրմայ:

Ու հիւանդին շուշուր որ գոյն կը ստանայ: Ու անոր դէմքը որ կը զառնայ մարմնեղէն շէնքին:

Ու շատ, շատ մեծ հիշ մը:

— Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա . . .

— Ղա, զա . . .

Խղզուկ, սա արձագանգը: Ուրկէ՞:

Մայրս է, թեւէս պինդ բռնած, քաշելով միւս ուղի միտման աղէկը դէպի դուրս: Դո՛ւր՝ որ կը զոցուի մեր կոնակին: Մինչ մեզ չըլլապատողները կը պոռան, իրարու աչք լուսելով:

— Պէպէ՛քը:

— Պէպէ՛քը:

Ըսող ըսողի:

Հոն ըլլայիք, նայիլու համար, իմ ալ նայումածքիս:

Անուծիկ զարկած քայլ իմ Նարեկը կը շարժեմ զարվար, սանդուխները մեր գեղի սալաբներուն փոխուած կարծելով: Ետեւս, Մաննան:

Մեր անցքին

— Տէր ողորմեա, Տէր ողորմեա . . .

Կը ձայնեն վախով սպառաւորներ, ու աղաղակներ:

— Տէր ողորմեա՝

Արգարս ու մեղաւորը:

* * *

Կաղանդ:

— Հարսնիք:

Մենք անհամբեր ենք, զուք կը զգաք, ինչէ:

Մաննան, ոտքերը գետնին զարնելով: Կարգուտի պէս արցունք թափելով: Սիրտ պատուել չափ ուժով ուզելով:

— Պէպէ՛քը:

Որուն ձայնը կայ բայց ինքը չի կայ:

. . .

Իրիկուան մօտիկ մամա կը յաշողի զոնները բանալ:

Ան ինչ սենեակ է. Տէ՛ր:

Բայց պէպէ՛ք է կարճ կապել:

— Հարուստին ոսկին, աղքատին կզակը ըսեր են, մոռնալով՝ աչքը:

Ձորս ձեռքերու մէջ չորս պայուսակներ հաղիւ կը կրեն ինչ որ կը տանենք պէպէ՛քին:

. . . Ան ամուր է բռնած ճոճոնները, բոմբուլի բուրդէ կօշիկներ որոնք անցնէ պիտի անոր տոտիկներուն: Ձէ՛ որ զուրսը Ձիւն է պառկեր:

Գրեթէ կը նուազի յուզումէն երբ ամաս, հակառակ դայեակին խիտ հրահանգին, կը վերցնէ շղարք մը ծարրէ մը վրայէն:

. . . Ան է, մեր պէպէ՛քը, այնպէս, ինչպէս չինցինք առտուն, վարք: Քո՛ւն: Ո՛ւր աշուկները որոնց փոսիկները հաղիւ կ'երևին երեսին վրայ, թաղուած անոր միտերուն տաքուկ ձիւնին մէջ:

Կը համբուրէ դայն, շատ կամացէն, չըթնեւրուն ծայրով: Ու ես կը ցաւիմ, իմ միտս շատ խորունկներէն, առանց պատճառի: Նոյն ատեն պաղած է նայումածքս անոր երեսին ուր տեսակ մը կարմիր հով կուգայ ու կ'անցնի: Ի՛նչ կը նըմանին իրարու երկու դէմքերը: Նո՞յնն է ատոնց ու մեր, Աղքատներու Աստուածը:

Ձեմ կրնար մամայիս մօտենալ ոչ ալ այդքան անուշիկ պէպէ՛քին: Ձի փախիտ աչքէս անոր նայումածքը որ պղտիկէն ինծի կը դառնայ: Հըրաւէ՛ր: Ո՞վ գիտէ: Ո՞վ մէկ բառ:

Յետոյ կ'ուղէ կամացուկ, երգ մը մեր գեղին տրտուած օրերգներէն, որոնց առաջին կտաւը չի կրնար մոռնալ, մօրմէս երգումած, որ անոր ալ ծնունդը կը յիշէ. տանն աշխատաւորը:

— Հիւանդը ըսն է . . .

Ու, կամացուկ միշտ, մեզ կը հանէ դուրս, աթոռներու վրայ պարպելով բեռը մեր պայուսակներուն ու պատուիրելով:

— Սպասեցէ՛ք:

Յետոյ, քիչ մը մտածկոտ:

— Ձըլլայ ընանաք:

* * *

Գիշեր:

Մաննային սենեակը: Ահագին ծառ մը որ առաստաղը կը հրէ կարծես: Վրան, օձին լեղին է պակաս:

Սեղան: Մեր թաղին բանակ մը տղաքը կը նստացնելու բաւող:

Կարճ՝ ամէն ինչ, որ կ'անցնի ձեր մտքէն, բացի սա մէկը.

— Ոսկի օրան:

Իրական օրան:

Ուրիշ ան կը հանէ հերուան պուպրիկը, ան ալ տարօրէնակ աղչիկի. այնպէս անուշիկ որ պատահաւք հոստայ:

Կը նայիմ անոր բարակ, Թուրքի ճեղ մատներուն որոնք խոտիւղուը կը քրքրեն: Կը զպի օրնի կամարին, զայն հանգուցող բոժոժներուն ու ոսկի խալին որ հակատը կը զամուռ օրանի ոտքին: Գրեթէ խանձարուր: Ու այդ ամէնը այնքան բնական, այնքան վայելուչ: Տէ՛ր, այսքան կանոնաւ:

... Դուռն է, կը բացուի:

Մամա, Մոցին, դուք գտաք հարկաւ: Բերա՜ծը սակաւն գիրկ մը ժանեակ է դոր ոսկիները կ'աւարդապարզեն: Որ հով է քալող առանց թափելու:

Ինչ վաճառք գէպի ան:

Ինչ քնքշութեամբ, ու ինչ յուզումով, հիշող նոր հարսի պէս, Մաննան կ'առնէ զայն ու դողահար, արտասուագին կը դնէ օրանին:

... Բացած՝ մէկ թիւը շղարշին:

Առատաղէն, ծառէն կրակ կը թափի որմէ բոց առած անիկ կը Թուր քնացող այդ տղան: Թարթիշներուն սև սլաքները ոսկի լուրի մէջ:

Ու մայրս կ'երգէ, երկու տուն, շատ տխուր զով մը: Ո՛վ գիտէ ինչեր է կ'անցնին անոր հոգիէն: Ու յանկարծ կը բուռնի իմ աչքին հացին տալա՛ք, ուր պառկեր եմ ես, առաջին քունը առնելու, ես աչխարէին: Որան իսկ չուզէր իմին խեղճ մամա, զիս զետեղելու: Այսպէս կը պատմէր ան: ... Երկուցով կուլանք: Ու ես վստահ եմ որ անոր գանկին տակ անսոսաւոր լի այդ պատկերն էր որ կ'ենէր ոտքի: ...

— Անա՛նը:

— Մեզայ. Նարեկ:

— Կա՛յ այդպէս անուն:

— Շա՛տ:

Կը յիշէք գիրքը որ ծառի բունին կը զրաւէ ամենին շքեղ յարգանքը: Զորս չորս մոմերը կը պատեն անոր կողմեր, քիչիկ մը հեռուէն: Ու առջին կաթնայ մը աղանդի:

Մայրս կ'առնէ զայն իր գահէն ու կը տեղաւորէ այդպէս ըսածին:

... ..

Թեոօ՛յ:

Բայց ինչ գիտնամ ես:

Իմ օրերուն ամէն մէկին մէջ այսպէս խոցեր ու անդին եմ հիւսուած, տաշտի առաջին քունէն սկսած:

Շարքի մը շանցած մենք գեղ կը դառնանք: Քաղքի աշխատանքը վերջ է գտած մինչև նոր բերքը խոզակին:

Ու թողին լափոտները գլուխ հաւաքած, աւերակ փուռի մը կամարին ներքեւ, եւ կը պատմեմ անվարտի ու ափ ի բերան իմ ընկերներուն քաղաքը, անոր հարուստները, անոր աշխիւները ու զժուրք եկող պէպէսները:

Զի՛հն: Երբեք, թող կատուի իր ուզածին չափ:

Ես կը խօսի՛մ. . . .

Ու իմ ընկերները գլուխ կը կտրեն, հոն տեղ մը տալու, ոսկի օրօրան ու ծառ ծառ չէրէզ շաւիկով կրող սա խեղ կաղանդին որ ափ մը շամիլը կամ ծալ մը պատտեղն իսկ շատ կը տեսնէ իրենց անկաւում փորին: Ու կը զարմանան թէ ինչու պէպէսները այդ քաղաքներէն՝ կաղանդին կրուակը ելած վար աշխարհ կուգան, տակն ու վրայ ընկելով պալատները: Մինչ իրենց պղտիկ աղբարիներն ու ճշուրտանքը շատ շատ խալկին մը տաք ջուր կը նստին սա գեղի տուններուն:

* * *

Քառուռն տարի անցեր է սա իմ պատմածն: Սխալ չեմ ըներ երբ տարիները փոխած ես դարի: Այնքան խորունկ գրուեցան օրերը իմ կրուակներուն ամէն մէկ ներպղին:

Հիմա՞.

— Կը փնտռեմ. . . .

Ով գիտէ որ քարի տակ իր հոգին տուաւ ոսկիէ, ձիւնէ շինուած այդ աղջիկը որ տանէն քիչ մը վեր, պէպէք համարեց, ու իր պէպէքը ուրիշին ծախեց, տարագրութեան ճամբաներուն, ինծի այդպէս կուգայ, չհաջողուաւ համար ման անոր ճակտէն:

Ով գիտէ որ քարի տակ կտոր կտոր ըրին Նարեկն այ, ինչպէս ինծի հասած է սպանդին լուրը. ջերմութիւնը քաղաքին ետին, երբ երկու հարիւր երիտասարդ ին թիկ կապած կտրել տուին փայտահատներուն:

Իմ Նարե՛կը:

Թշնամին ան ալ կրակի տուաւ:

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

Վ. Ն. Զ.

ԽՈՐՀԱՐԻ ԵՒ ԽՈՐՀ

Ուսուցիչ օրուան երիտասարդութիւնն է. անկէ ինչ աւելի քարժ՝ աւելի ծիծաղկո՜ւ աւելի դիւրին է հոն. ինքզինքին աւելի զօրաւոր՝ աւելի տրամադիր կ'ըզգանք այն միջոցին. մեր կարողութիւնները ա՛յդ աւելի մերկն են: Պիտի չի կարճել այդ ժամանակը, ուշ ելնելով, կամ անաւտան գաղաւթներով եւ դասարկ խոսակցութիւններով. կենսիկն իսկաւնիւթն է ան. ընդհակառակն, իրիկունը օրուան ծերութիւնն է:

*

Մարդը կը մեծոք. ու մեծումը, որ աղբիւրն է այնքան քանքաններու, աղբիւրն է նաեւ գաղափարական ուսմանութիւններու եւ աստուածային հայեցողութիւններու:

ՅՈՐԵԼԵԱՆԻ ԷՋ

Հ Ն Գ Ա Մ Ա Տ Ե Ա Ն

Բ.

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀՆԳԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Օրինաց հինգ գիրքերը անանուն են, ինչպես Հին Կտակարանի բոլոր պատմական գիրքերը և Սրբագրքերու (Hagiographes) մեծագոյն մասը. բայց՝ եթէ Կանոնի հեղինակները չկրցան նշանակիլ անոնց համար հեղինակողի անուն մը, յետևողոյն աւանդութիւնը միաձայնութեամբ Մովսէսի ընծայեց այս գիրքերուն յօրինումը, որոնց մէջ այնքան մեծ դեր մը կը խաղայ տն. բաց աստի, Մովսէս մեծագոյն օրէնսդիր է Իսրայելի ժողովրդեան, և որովհետեւ այն օրէնքները՝ որ հրատարակեց ան, ամբողջական մասն են Հնգամատեանին, բնական էր ընդունիլ թէ ինքն իսկ գրած էր այն պատմական վէպերը՝ որոնց խառնուած է այդ օրէնսգրութիւնը:

Այս կարծիքը կրնայ նեցուկ մը գտնել նոյն իսկ բնագրէն փոխ առնուած ինչ ինչ վկայութեանց վրայ: Ըսուած է Թէ Տէրը հրամայեց Մովսէսի գրել մատենակն մէջ՝ Թէ երկրի երեսէն պիտի ջնջէ Ամառնակը (Ելք Ի՛. 14): Մովսէս գրեց հաւասարապէս այն բոլոր խօսքերը՝ զորս Տէրը արտասանած էր Սինայի Օրէնքը հրատարակելու ժամանակ (Ելք ԻԴ. 4), և այն խօսքերը՝ զորս Թելադրեց տնոր Տէրը, ուխտի տախտակներուն խորտակումէն յետոյ (Ելք ԼԳ. 27). նոյնը ըրաւ նաեւ անապատի ճամբորդութեան օթեաններու ցանկին համար (Թիւք ԼԳ. 2): Վերջապէս, և մանաւանդ՝ երկրորդում Սրինաց գիրքին մէջ բովանդակուած օրէնքը ուղղակի կը վերագրուի Մովսէսի, որ գրած և յանձնած պիտի ըլլար Դևտացիներուն Տէրոջ տապանակին քով տնելու համար զայն (Թիւք ԼԱ. 9-11, 24-26):

Դիմ ֕րինաց Մովսէսի կամ Օրհնք Մովսէսի կամ պարզապէս Դիմ Մովսէսի անունները՝ որոնց կը հանդիպինք Հին Կտակարանի վերջին զբրուածներուն մէջ (Նեեմ Ը., ԺԳ. 1. Եզր. 2, 18) կը նշանակեն Մովսէսը իբր օրէնսդիր Իսրայելի մանաւանդ՝ քան թէ խմբագրող այս հինգ գիրքերու: Նոյնը կըրնանք ըսել նաեւ աւետարաններու այն հատուածներուն մասին՝ որոնց մէջ Մովսէս կը ներկայանայ իբր ինքնին խօսող օրինաց գիրքերուն մէջ (Մաթ. ԺԹ. 7: Մրկ. ԺԲ. 19, 26: Դկս. ԻԴ. 27, 44: Յովհ. Ա. 46, Ե. 46, 47(*)): Բայց կրնայ հասկցուիլ նաեւ թէ այս բացատրութեանց աւելի մեծ տարողութիւն (portée) տրուած ըլլայ, և շատ բնական է որ հրեայ և քրիստոնեայ հնուածիւն միաձայնութեամբ՝ Մովսէսի վերագրած ըլլայ Հնգամատեանին խմբագրութիւնը: Մէկ քանի գնոստիկեան աղանդա-

(*) Այս վերջին հատուածին մէջ, Յիսուս խօսելով Մովսէսի մասին՝ կ'ըսէ թէ իր համար գրած ըլլայ. բայց այս բառը՝ քննարկելի դատելով՝ պէտք է մանաւանդ Մովսէսի օրէնսդրական գործին համար համակցիլ: Այսու հանդիմ Յիսուս կարծիք մը չի յայտնիք Հնգամատեանի գիրքերուն խմբագրութեան գրական հարցին նկատմամբ, որ ի՛ր ևւ ունկնդիրներու միջեւ խնդրոյ նիւթ մը չէր:

որոններու հակառակութիւնը որոնք Հին Կտակարանը կը մորժէին՝ արժէք չունի, որովհետեւ վարդապետական նկատողութիւններով կ'ընէին զայն և ո՛չ թէ պատմական աւանդութեան մը վրայ հիմնուելով: Բացատրելու համար թէ ինչպէս Մովսէսի մահուան պատմութիւնը կրնար զըտնուիլ գրքի մը մէջ՝ զոր ինքն իսկ գրած էր, Թալմուտը կ'ըսէ թէ Օրէնքի վերջին ութ համարները Յեսուի ձեռքով գրուեցան:

Կրնանք ըսել թէ Հնդամատեանին Մովսիսական ծագում մը տուող այս կարծիքն առանց որ եւ վէճի տիրեց մինչև անցեալ դարու կիսուն. հայիւ թէ գիտուններէն ոմանք կ'երապարհամիսեր ըրին ինչ հետաուածներու նկատմամբ, որոնք Մովսէսէն յետոյ սկսած իրաց վիճակ մը կը թուէին ենթադրել տալ, և զոր յաճախ նորագոյն թուալսանի մը մէջ իբր աւելցուած պարզարանութիւններ (gloses) կը բացատրէին: Սակայն և այնպէս այդ առարկութիւնները ազդեցութիւն մը չունեցան և Սպինոզա իմաստասէրին կարծիքը թէ եզրափակեալ էր ընծայել Օրէնքին խմբագրութիւնը՝ արձագանգ չգտաւ:

Հնդամատեանին խմբագրութեան եղանակի հարցն առաջին անգամ 1753 ին յարուցուեցաւ Փրանսացի բժիշկի մը կողմէ՝ որուն անունն էր Յովհաննէս Աստրուկ (Jean Astruc): Սա բորոտութեան վրայ իր ըրած աշխատութիւններուն աթիւ մօտէն ուսումնասիրելով Հին Կտակարանը՝ այդ կասկածն ունեցաւ: Ինքն բարի կաթոլիկ մըն էր, որ անշուշտ աւանդական կեանքներու միտք մը հասցնելէ կը զգուշանար և այս գիրքերու մովսէսական ծագումը ուժգնապէս կը պաշտպանէր: Այսու ամենայնիւ Մենդոց գրքին հետ կը զբաղէր միայն, և ըրաւ զիտողութիւն մը զոր ոչ ոք ըրած էր իրմէ առաջ, զէթ քննական հետեանքներ հանելու համար: Դիտեց թէ ինչ ինչ պատմութիւններու մէջ Աստուած չարունակելով կոչուած է, մինչդեռ այլոց մէջ ինդիպս(“) անուան կը հանդիպինք միշտ: Այստեղէն ճամբայ հլինելով՝ հատուածները բաժնեց այս որոշիչ նկարագրին համեմատ,

և այսպէս կըցաւ հաստատուել թէ, երկրորդական ազդեցութիւններէ զատ, երկու գուգաւելու գլխաւոր գրուածներ կային՝ զոր ինքը յիշատակարանի կը կոչէ եւ կը համարէր թէ Մովսէս զանոնք գործածած պիտի ըլլար Մենդոց գիրքը յօրինելու համար (**): Աստրուկ կը խորհէր թէ իր ենթադրութեամբը աւելի դիւրաւ կը հասկցուէր կամ կը բացատրուէր թէ ինչո՞ւ այդ գիրքին մէջ երկուսութիւններ կան, ընդհատման ինչ ինչ թիւրութիւններ, և բազմաթիւ պատմութեանց մէջ մանրամասնութեան ինչ ինչ տարբերութիւններ. իր արամագրութեան տակ ունեցած զանազան գրաւոր յիշատակարանները մէկ ամբողջի վերածելով՝ Մովսէս թողած պիտի ըլլար իւրաքանչիւրին սեպհական նկարագրերը, առանց իսկ ուղղագրելու այն տարբեր ընթերցումները (variantes) որոնք կը մատնեն իր օգտագործած ազդեցութիւնն բազմութիւնը:

Յիւրանացի բժիշկին այս հանճարեղ զիտողութիւնները արժանաւոր յաջողութիւնը չունեցան, և առաւել կամ նուազ աննշմարելի մնացին մինչև անցեալ դարու վերջին տարիները: Այս դարու մէջ միայն Հնդամատեանին ուսումնասիրութիւնը բոլորովին նոր խնամով ձեռք առնուեցաւ վերստին:

Չենք կրնար խորհիլ մանրամասնօրէն տալ հոս քննական այդ ընդարձակ աշխատութեան պատմութիւնը, որ տակաւին չէ հասած վերջնական արդիւնքներու: Կը բաւականա՞նք նշանակելով այդ զարգացման գլխաւոր դիմադրումները (phases) և յառաջ բերելով այն կարծիքները՝ որ ամենէն աւելի հաւանութիւն ստացան. իսկ մեր յատուկ եզրակացութիւններու բանաձեւը պիտի դնենք Հնդամատեանին վրայ մեր ուսումնասիրութեան վերջը:

Պ. Ա.

(Շարունակելի)

(*) Նոյսիմ անունը այն է՝ զոր հայերէն թարգմանութիւնը ակր Աստուած քառով կը յայտնէ, իսկ ինդիպի անունը՝ Աստուած բառով:

(**) Աստրուկի հրատարակած գիրքը հետեւեալ մակագրութիւնը կը կրէ. «Conjectures sur les mémoires originaux dont il paroît que Moïse s'est servi pour composer le livre de la Genèse. Avec des remarques qui appuient ou éclaircissent ces conjectures». (Bruxelles, 1753; gr. 12):

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՁԻ

ՀԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան Հազարհինգհարւերամեակի առթիւ Հայրապետական հրամանաւ տարւոյս ընթացքին հրատարակուելիք Ժողովածուի համար յատկապէս մեր կողմէ պատկառաստութիւն ուսումնասիրութիւն մը Աստուածաշունչի Եօթնասնից յունարէն թարգմանութեան, ինչպէս նաեւ այն սկզբնական օրինակի մասին որուն վրայէն կատարուած է հայերէն թարգմանութիւնը, բայց նախ քան զայս, կը փափաքեմ ծանօթութիւններ տալ հնագոյն այլ թարգմանութիւններու մասին հետեւողութեամբ Սթրազպուրկի Համալսարանի ուսուցչապետ L. Denhofeld ի: Հին կտակարանի արամեական թարգմանութիւններէ վերջ, կը դնենք Արեւելեան եկեղեցիներու թարգմանութիւնները և որոնցմէ վերջ Աստուածաշունչի լատին թարգմանութիւնները:

Ա. ԱՐԱՄԱԿԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Ընդհանրական կամ կցուածոյ թանկ. — Հին կտակարանի երբեմնի կատարուած թարգմանութիւնները մի միայն յունարէն և լատիններէն թարգմանութիւնները չեն: Ուրիշներ ալ կարեւոր համարուեցան և նախ նոյն իսկ Հրէից համար: Ինչպէս որ Աղեքսանդրեան հրեայք չէին հասկնար եբրայեցիները, կային նաև պաղեստինեան և բաբելոնեան հրեաներ որ ունէին միևնոյն վիճակը: Այս վերջնոց մօտ, արամերէնն էր որ տարազորութենէ սկսեալ տակաւ առ տուրու կողմերէն անոնց ազգային լեզուին: Այն չափով որ կը դադարէր եբրայեցիներէն զորածութիւնը, Օրինաց և մարգարէից հանրային ընթերցումը անոնց անհասկնալի կը դառնար, այնպէս որ անհրաժեշտ էր անոնց մէկ թարգմանութիւնը ունենալ:

Վասն զի առաջին անգամ պէտք էր Սինակոններու ընթերցումներու հասկացողութիւնը դիւրացնել և թէ արդէն մեծ նմանութիւն մը կար եբրայեցիներէն և արամերէնի միջև: անմիջապէս չձեռնար-

կուեցաւ անոր, ինչպէս կատարուեցաւ յունախոս հրէից համար զրաւոր ճշգրիտ թարգմանութիւն մը: Բերանացի թարգմանութեամբ մը զոհ կ'ըլլային, երբ պաշտամունքի ընթացքին պաշտօնեան յանպատրաստից կը յօրինէր: Միշտայի համաձայն, հրապարակային ընթերցողը կամ թարգման մը կը կրկնէր արամերէն շինգամատեանին իւրաքանչիւր համարը եբրայեցիներէն կարգալէ յետոյ. մինչ մարգարէական ընթերցումներուն համար թարգմանութիւնը կը կատարուէր երեք համարներու խումբով: Այս թարգմանութիւնները կը կրկնուէին ընթերցումներով. մէկ կամ երեք տարիներու միևնոյն կանոնաւոր շրջանի մը համաձայն, ի հարկէ անոնք ժամանակի ընթացքին հետ ստացան հաստատուն և աւանդակոն ձևեր: Շատ բընական էր որ երկար ժամանակէ յետոյ անոնք հաստատուեցան զրաւոր կերպով, այնպէս որ անոնք մինչև այսօր պահուած են: Արամերէն թարգմանութիւնները մասնաւոր նկարագիր մը ունէին, իրենց առաջին նպատակին էր եբրայական բնագիրը՝ ընթերցումէ յետոյ, հասկնալի դարձնել անոնց՝ որ արամերէն կը խօսէին: Անոնք բացատրութիւններով կ'երկարին և յետոյ կը յանգին ստոյգ մեկնութիւններու: Իրենց սասնաւոր սեռին համաձայն, ունին նաև մասնաւոր անուն մը, և կը կոչուին Թարգման. արամերէն բառ մը որ նախապէս կը նշանակէր թարգմանութիւն, բայց այս մասնաւոր պարագային իր կիրառութեան հետեւանքով, իսկոյն կը դառնայ մեկնաբանութեան հոմանիշ մը:

Որտեղ դժուար է թէ բերանացի և թէ զրաւոր արամեական մեկնաբանութեանց ծագման թուականը ցոյց տալ Շատ իրաւացի է ուսումնական աւանդութիւնը որ Նեմիհ Ը. Տի վրայ հիմնուելով սովորութիւնը կը բարձրացնէ Նեմիհի ժամանակ. վասն զի տարազորութենէ շատ վերջ, եբրայեցիները կը խօսուէր և կը հասկցուէր: Արամերէն թարգմանութեան մը պէտքը զգալի եղաւ միայն Յիսուս Գրիստոսէ առաջ. վերջին դարերուն, և թէ երկար ժամանակ ըրանացի կիրառումէն յետոյ, ան զրաւոր հաստատուեցաւ: Փարիսեցի դպիրները նոյն

խիկ բաւական հակառակորդ էին գրաւոր խմբագրութեան: Այս պարագան յայտնի կ'ըլլայ Թարկում պարունակող գրքէ մը: Թարկումսի մէջ կը պատմուի թէ Յոբայ գրքին Թարկումը տարուեցաւ Ս. Պօղոսի առաջին ուսուցչին Կամաղիելի, երբ ան նստած էր Տաճարին աստիճաններուն վրայ. ան անմիջապէս հրաման կուտայ որմնադիրի մը՝ որ կ'աշխատէր մօտերը, իր շինած պատին մէջ հիւսել զայն:

Ուրեմն քրիստոնէական առաջին դարու կիսուն կար Յոբայ գրքին Թարկումը. որովհետեւ այս գիրքը ամենէն նուազ կարգադրուածներէն էր, կարելի է ենթադրել թէ անտարակոյս կային նաեւ Թարկումներ ուրիշ գրուածքներու: Խաչին վրայ մեռնող մեր Տէրը Քրիստոս 21րդ Սաղմոսին սկզբնաւորութիւնը յիշելու համար (Մտթ. Իէ. 46, Մրկ. ԺԵ. 34) քանի մը հեղինակներ իրաւամբ կ'ելզրակացնեն Սաղմոսարանին արամիքէն բնագրին գոյութիւնը:

Թարկումները որ պահուած են, իրենց արդի ձևին մէջ, մեր թուականին Բ. կամ Դ. դարէն առաջ չեն. սակայն Հնդգամտահանին և Մարգարէից Թարկումները հաւանաբար միծ մասամբ քրիստոնէութենէն առաջ են, ժամանակի քրիստոնէից դէմ յարուցուած վէճերը անոնց մէջ գոյութիւն չունին:

Գրաւոր Թարկումները ծնունդ առած են Պաղեստինի մէջ, իրենց լեզուն արեւմտեան արամիքէն է, բայց, որովհետեւ Փորթսեյցիները անոնց կիրառութեան կը հակառակէին, պաշտօնական նկարագիր մը չեն ունեցած: Այս իրողութիւնը կը բացատրէ թէ Յերոնիմոս և ուրիշ Հայրեր որ յարաբերութեան մէջ էին Պաղեստինի ուսմաներուն հետ, երբեք չեն յիշատակիր զանոնք: Բաբելոնի մէջ, ընդհակառակն, կը գործածուէին Սինապոկներուն մէջ ու միծ յարգ կը վայելէին:

Իոյոր գրքերուն արամիքէն մեկնաբանութիւնները կը գտնուին, բացի Դանիէլէն և Եղբաւ-Նեմիէն:

2. Կիսաւոր Թարկումները, Հնգաւանսեանի Թարկումները, Ուրիշի Թարկումը. — Այսպէս կը կոչուի ժամանակի բաբելոնեան Թարկումսին մէջ ըսուած է. եկամուտ Ունքէյոսը Օրինաց Թարկումը խմբագրեց ռաբ-

բի Եղիազարի և ռաբբի Յեսուի խորհուրդներուն համաձայն (Յիսուս Քրիստոսէ մէկ դար վերջ): Բայց Պաղեստինեան Թարկումսի համեմատական հատուածին մէջ Ունքէյոսի տեղ կը կարգացուի Ակիւզաս: Աս ըսել է թէ ստուգել Ակիւզասի յունարէն Թարգմանութեան երկու հատուածներուն վրայ է խնդիրը: Ստոյգ բան մը չենք գիտեր այս Թարկումին ոչ թուականին և ոչ ալ հեղինակին մասին: Նայելով իր բովանդակութեան և իր լեզուի նկարագրին, միծ մասամբ Հին կտակարանի ժամանակի հնութիւն ունի և իր որոշ ձեւ յետոյ ըստացած է քրիստոնէական Բ. դարուն: Պաղեստինի մէջ գրուելով միծ հեղինակութիւն մը ստացած է Բաբելոնի մէջ: Իոյոր Թարկումներէն ամենէն կարեւորը եղած է ան: Բաւական հաստատութեամբ կը հետեի Եբրայեցիներէն բնագրին: Իր բնագիրը տարբեր մասնայատկութիւններով կը յայտնուի. ինչպէս Եոթմանասիցիէն մէջ, մարգակերպութիւնները հոն ջնջուած են: Յաճախ յոյն իսկ Աստուած բառը փոխուած և դրուած են Փաւլ, Բան և այլն բառերը: Ծննդոց Գ. 15, Խթ. 20, Թուոց ԻԴ. 17 համարներուն մէջ մեծական իմաստը զօրեղ կերպով չեղտուած է. վերջին երկու հատուածներուն մէջ մեկնիրը ներմուծած է յոյն իսկ Մեսիա անունը:

Թարկում սուս Յոնաթանի Թարկում. — Շատ աւելի նոր է քան Ունքէյոսի Թարկումը: Անոր մէջ յիշուած Զ. և Է. դարու տնտեսութեան զգալի տարբերութիւններու համաձայն, ան խմբագրուած կը կարծուի 600 էն յետոյ: Ան ունի նաեւ լայն ընդլայնումներ: Օրինակի համար Ծննդոց Դ. 8 համարը որուն մէջ Կայէն կը հրաւիրէ Աբելը զաշտերը ըրջազայլ ու կը ապանէ. զետեղուած է արամաիստութիւն մը:

Սաւաւական Թարկում. — Հնգամատահանին եբրայական բնագիրին մէջ կողմը Սամարացիները ունէին ուրիշ Թարգմանութիւն մը կատարուած իրենց գաւառաբարբառով: Երբեքներէն էր: Այս Թարգմանութիւնը խիստ մօտէն կը հետեւ ըսկզբնագրին, և այս տեսակետով զիստորապէս կը զանազանուի ուրիշ Թարկումներէ: Սամարական աւանդութեան համաձայն, ան կատարուած է Նաթանայէլ

քահանային ձեռքով: Որոգիւնէս տեղեակ էր անոր և կը յիշատակէ զայն:

Մարգարէից Թարկումը. — Առաջին և վերջին թարգմանեցողն էր Կարմիր թարգմանը: Մարգարէն երբեք չէր թարգմանում միայն կար: Թարգմանը կը վերագրէ զայն Պրիւրիւզիէ Յոնադանի, որ աշակերտքն էր Հնոյն Հիւլիւ: Բայց այս կոչումը նուազ պատմական արժէք ունի քան աշիկա որ մատնանիչ կ'ընէ Ուքէլոս իւր հեղինակ Օրինաց Թարկումին: Լեզուն և գաղափարները շատ կը մոտեցնեն այս թարգմանութիւնը Հնգամատնանին հին թարգմանութիւնին, այնպէս որ անոնց ծագումը հաւանաբար կը բարձրանայ միեւնոյն թուականին: Քրիստոնէից հանդէպ ո՛ր և է թշնամական միտք չի յայտնուիր:

Անոր Բարելոն մուտքէն վերջ, ընդարձակուած է Ռաբրի Յովսէփ Պրիւր Շիլ-գաէն որ կ'ապրէր Դ. դարուն:

Այս Թարկումը բազմաթիւ հատուածներով թարգմանութիւն մը չէ, ճշմարիտ մեկնաբանութիւն մը:

Մրադիրներու Թարկումները. — Հրէական կանոնին երրորդ մասի բոլոր գրեանց համար մեկնաբանութիւններ կան, ի բաց առեալ Դանիէլէն ու Եզրաս — Նեեմիէն: Եսթերի համար ալ՝ կան երեք: Անոնք ծագումով և արժէքով բաւական տարբեր են: Ամենէն հինները Բ. դարու հնութիւն ունին, նորագոյնները Թ. դարու: Լատագոյններն են մեկնաբանութիւնները Առակաց, Սաղմուաց, և Եսթերի երրորդ Թարկումը որ ճշգրտօրէն կը հետեին սկզբնական բնագրին: Յորի Թարկումը կը պարունակէ մօտէն տեսակ առաջադիւնք: «Հինգ թղթապատառներու» Հռոմէի, Երեմիայի Ուրին, Ժողովին, Եսթերին (Ա. և Բ. Թարկումները), Երգ Երգոցին Թարկումները, ինչպէս նաև Մնացորդաց գրքերուն Թարկումը ճշմարիտ մեկնութիւններ են:

Բ. ԱՍՈՐԱԿԱՆ ՓԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Փեղիթոյ. — Հին թարգմանութիւններէն մին՝ Եսթանանիցին և Վուկաթային քով, արժանի մասնաւոր նկատառման և որ ասորական ամենահին թարգմանութիւնն է:

Իր գոյութեան նախկին ժամանակներէ սկսեալ, ասորական եկեղեցին ունէր Ասոր

տուածաշունչի թարգմանութիւն մը: Արգար թագաւորին զրոյցը կ'ընծայէ զայն սոյն իշխանին, որ դարձի գալէ վերջ քարոզութեամբ Աղգէի զոր Քրիստոս զրկած էր, ասորերէնի թարգմանել տուած է Հին և Նոր Կտակարանի գիրքերը: Միշտ տեղի ունեցած է թէ ուրիշ ունէ արեւելեան եկեղեցիին մէջ Ս. Գրոց թարգմանութեան մը պէտքը աւելի շատ և զօրաւոր կերպով զգալի չէ դարձած քան թէ ասորական եկեղեցիին մէջ: Պատճառը այն է որ իր անկախները որ յունարէն չէին հասկնար, ի սկզբանէ անախ բազմաթիւ եղած են, վասն զի տնոնք Դ. դարուն չորս միլիոնի թիւ մը կը կազմէին:

Հին Կտակարանը թարգմանուած է Նոր Կտակարանէն առաջ, վասն զի այն ձեւը որուն ներքե կը ներկայանան Հին Կտակարանի կոչումները որ Նորին մէջ կը զտնուին՝ կ'ապացուցանէ թէ անոնք փոխառուած են նախապէս գոյութիւն ունեցող ասորական թարգմանութենէ մը: Անտարակոյս ան գոյութիւն ունէր Բ. դարէն սկսեալ: Ամենահին ասորական մատենագիրները՝ Ափրատա (Դ. դարու սկիզբը), Ս. Եփրեմ (Ճ 375) և զուցէ Բարդաժան (Ճ 222) գործածած են զայն: Եփրեմ կը տեսնուի որ տարկուած է անոր մասին տալու բազմաթիւ բացատրութիւններ որ իր ժամանակին անգործածելի էին, և այս պատճառաւ անծանօթ կը մնային:

Ոչիտ հաւանաբար այս թարգմանութիւնը կատարուած է Եգիպտոյ մէջ, ուր արդէն 150 ին կար քրիստոնէական համայնք մը և որ Ասորա-քրիստոնէական գրական գործունէութեան կեդրոնը եղաւ: Ս. Եփրեմ կը խօսի շատ մը թարգմանիչներու մասին և տարբեր գիրքերու բնագրին նկարագիրը ցոյց կուտայ թէ անոնք թարգմանուած չեն ոչ միեւնոյն թուականին և ոչ ալ միեւնոյն թարգմանչի ձեռքով: Մանաւանդ նախականոնները որոշապէս կը զանազանուին երկրորդականոններէն:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱԶԱՆՈՒՆԻ

(Շարունակելի)

ՀՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՍԻՆԿԱՐՈՒՐԻ ԱՄԵՆԷՆ ՀԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

ՀԱՅԵԱՍՏԱՆԻ ՀԱՐԽԻՐԱՄԱՐՆԱԿ

ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԵՎԵԼՔԻ ՀԻՆ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՇԵՏ

Ներկայ տարւոյ Յունվար 1 ին կը բողոքուի Սինկարուրի Հայոց Եկեղեցւոյ շինութեան հարկարմաւակը: Շահեկան կը նկատենք այս առթիւ «Սին»-ի մէջ թարգմանել հետեւեալ թղթակցութիւնը, զոր տեղւոյն պատուական ազգայիններէն Գ. Մկրտիչ Յակոբեան տուած է տեղւոյն The Straits Times թերթի Դեկտ. 13 թիւին մէջ: Անոր կը կցենք, նոյնպէս, իբրեւ պատմական վաւերագիր, պատճէնը այն արձանագրութեան, որ մարմարիոնէ տախտակի մը վրայ փորագրուած, աղուցուած է նոյն սրբավայրի դասի հարաւախողով սրահին մէջ:

Սինկարուրի բնակիչներէն քիչեր միայն գիտին թէ Hillի, Colemanի եւ Armenian պողոտաներու միացած տեղւոյն վրայ գրտնուող փոքրիկ եկեղեցին Սինկարուրի եկեղեցական ամենէն հին շէնքն է: Հայոց այս եկեղեցիին հիմնարկութեան հարկարմակը կը լրանայ յառաջիկայ Յունուար 1 ին:

Պէտք չէ խորհիլ թէ Սինկարուրի հայերը ստուար թիւ մը կը կազմեն. բոլոր կղզիներուն մէջ հազիւ թէ հարիւր հոգի կը հաշուուին անոնք. հայերը ցրուած են շախարհի գրեթէ բոլոր երկիրներուն մէջ բռնի տարապրութեամբ իրենց երկրէն ուրուն միակ բաժինը եղած է պատերազմ եւ հալածանք:

Թէն Սինկարուրի հիմնարկութեան ժամանակէն հոն կային քանի մը հայ վաճառականներ, սակայն Հնդկաստանի մէջ հայերը աւելի մեծ թիւով վաճառականութեան սկսած են 1497էն ստորի: Վերջին տարիներ անոնք յարաբերութիւններ ունէին Արեւելեան Հնդկաստանի Ընկերութեան հետ:

Ա. Հ. ԸՆԿ. ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Այս առթիւ շահեկան կ'ըլլայ յիշատակել թէ Ա. Հ. Ընկ.ը 1688 Յունուար 22ին հրատարակեց Սահմանագրութիւն մը որով ամենալայն ազատութիւններ կը շը-

նորհէր Ընկերութեան եւ ծայրագոյն Արեւելի մէջ գործող հայ վաճառականներուն: Սահմանագրութեան երրորդ հատուածը յայտ կուտայ թէ Ընկերութիւնը ո՛րչափ նախանձախնդիր է արեւելեան վաճառականներու հետ բարեկամական յարաբերութիւններ մշակելու մասին:

«Թէ անոնք (հայերը) ազատ են ապրիլ Ընկերութեան ունէ քաղաքի կամ կողմերնի մէջ ի Հնդկաստան, եւ գնել ու վաճառել հողեր եւ տուններ. թէ անոնք կըրնան կոշուիլ քաղաքական ունէ պաշտօնի եւ աստիճանի, ճիշդ անդկլայններուն պէս: Եւ միշտ ազատ պիտի ըլլան պաշտօնու իրենց կրօնքը»:

1821էն սկսեալ, հայերը ունեցած են պաշտօնավարող քահանայ մը, յանձին արժ. Եղիազար քէյ. Ունճերգուլիի որ կը կատարէր պաշտամունքը անհատական տան մը մէջ, John Little եւ Ընկ. ստացուածքի քովերը:

«Տասնէութս այրեր եւ տղաք, եւ հինգ կանայք եւ աղջիկներ» որոնք կը կաղմէին ամբողջ համայնքը, կը հաւաքէին ամիսը \$68 մատրան ծախուց համար եւ \$63 քահանային իւր ամսավարձ:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՄՈՒՄԸ

Եկեղեցւոյ յիշատակարաններուն համաձայն, եկեղեցիի մը կառուցման աւաջին դիմումը եղած է 23 Սեպտեմբեր 1825 ին, հինգ հոգիներ յանձնախումբի մը կողմէ: Իսոյց միայն 29 մարտ 1833 ին է որ դիմում կատարած է (անյաջող կերպով) Վսեմ. Սամուրը Ճօրճ Պօռնըմի, Beach փողոցին վրայ Esplanadeին դիմացը կամ Government Hillի ստորաքը Եկեղեցիի մը շինութեան համար:

Երկրորդ դիմում մը կատարուած է 23 Ապրիլ 1833 ին տուրիշ կտոր հողի մը համար՝ բուսարանական պարտէզին քովը Public Roadին դիմացը՝ որ կը կոչուի Hill Street.... որ աւագուտ ըլլալուն համար անբերրի է»:

Այս տեղ անմիջապէս կը շնորհուի եւ 1 Յունուար 1835 ին Զուղայի առաջնորդարանէն Թովմաս Վրդ. կը կատարէ եկեղեցիին հիմնարկէքը:

Պրն. G. D. Coleman շէնքին ճարտարապետն էր եւ զայն կառուց համաձայն

Հայաստանի հին եկեղեցիներու ձևին, բացի սրածայր աշտարակէն: Շէնքը արժեք ճ 5058 որ հայթայթուեցաւ Սինկաբուրի, Կալկաթայի, Ճաւայի եւ Եւրոպայի հայ գաղութներէն:

Եկեղեցին օծուեցաւ 26 Մարտ 1836ին՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին օրը (հայ ազգային եկեղեցւոյ կազմակերպիչը եւ հայոց պաշտպան սուրբը) եւ նուիրուեցաւ անոր անունն:

ԿԱՆՈՆԱԻՌ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔ

Բազմաթիւ հայկական եկեղեցիների կան Հնդկաստանի, Պիրմանիոյ եւ Մալայիոյ մէջ: Ասոնցմէ ոմանք՝ երկու երեք հարիւր տարուան հնութիւն ունին: Ամէնքն ալ կը պահուին բարեպաշտ ժողովուրդին կամաւոր նուէրներով:

Սինկաբուրի Ս. Գրիգոր եկեղեցին ալ նոյն ձեռք պահուած է իր հիմնարկութեանէն ի վեր: 1826 էն ասդին պաշտօնավարող քահանաներու անընդհատ շղթայ մը կայ (ըստ եկեղեցւոյ ցուցակին) որոնք յաջորդած են իրարու ամէն երեք կամ չորս տարին անգամ մը:

Վերջինն է արժ. Սարգիս քհնյ., որ մեկնեցաւ առողջական պոստճառներով եւ կը յուսանք թէ պիտի վերադառնայ ի մօտոյ: Իր բոցակայութեան՝ եկեղեցւոյ պաշտամունքները անխափան կատարուած են կիրակի աւտուները:

Հին երիցատունը փլու 1905ին եւ նոր մը շինուեցաւ անոր տեղ Տիկին Ն. Բ. Յ. Սարգիսեանի կողմէ, ի յիշատակ իր հանգուցեալ մօռւնոյն՝ Յ. Ս. Սարգիսեանի, որ ծանօթ վաճառական մըն էր Սինկաբուրի եւ Ճաւայի մէջ:

Սինկաբուրի անգղիական առաջին եկեղեցին հիմնուած է 1838 ին, հիմակուան Մայր եկեղեցւոյ տեղւոյն վրայ:

ԵԿԵՂԵՅՈՅ ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ

Արձան Յիշատակի շինութեան Եկեղեցւոյս զոր ջերմեանք սիրով կառուցին հայկազն բնակիչք օժանդակութեամբ ազգակցացն Բարաւիոյ եւ Կալկաթայ եւ այլ ազգք Քրիստոնէից, որոյ եւ յատկապէս ձեռնառու գտան երկրորդին կառարքն

հարազատք Գրիգոր ե Յեսայի Զաքարեանք առ ի աւարտումն:

Հիմնարկութիւն եկեղեցւոյ կատարեաց Տր. Թովմաս Գրիգորեան ծայրագոյն վարդապետ եւ նուիրակն սրբոյ վանոցն Ամենափրկիչ որ ի նորն Զուղաս ե Տր. Յովհաննէս Խաչիկ Յովագիմ վիճակաւոր քահանայն, Յամի Տեռն 1835 Յունվար ա: Եւ հանդէս օծման կատարեցաւ ձեռամբ նոյն քահանային ի 26 Կրորդ մարտի Յամի 1836 ի տօնի մտին ի վիրապն սրբոյ Հայրապետին Հայաստանեայց եւ ըստ յատուկ թախանձանաց Մկրտչի Մ. Մովսէսեան անուանակոչեցաւ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ. ի փառս Սրբոյ Երրորդութեանն եւ ի պարծանս եւ ի վայելումն սրամեան ազգին մանկանց եկեղեցւոյ:

Ազգասէր Սիմէոն Ստեփաննոսն շինեաց զբնակութիւն քահանային եւ Սէթ Աւետ Սէթեանցն ջրհոր մի ի պարողիկն քարաշէն յարեմուտս, որ ի հիմնարկութէն մինչեւ (ց)լրումն շինութեան սրբոյ տանն անխոնջ ջանիւք հոգ տարաւ լցուցանելով պէսպէս դուղնաքեայ պէտս վասն շքեղութեան տաճարիս ըստ կարեաց իւրոց, Պետրոս ե Յովսէփ եղբարքն իւրով: Յետ ամաց ինչ Խաչիկ Մովսէս, Բարսեղ Յովագիմ ե Յովհաննէս Ս. Մովսէսեան ձեռնառու գտան եւ ի Կալկաթա եղեալ մերազնէից օժանդակութեամբ ի նորոգութիւն եկեղեցւոյ եւ կատարումն կաթողիկէին:

Իսկ ի նորոգում Սէթ Ավետ Սէթեանց ընծայեաց տաճար մի ե ժամացոյց ի յիշատակ ինքեան եւ համայն իւրեանց որոյ իսկ օժանդակութեամբ Յիշատակագիրս եղաւ աստ յամի Տեռն 1867:

Դժագրեաց՝ Յարութիւն Սէթեան

Ի Հօնկօնք, Զինաստան

Մ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՑ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ Յունուար ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռոյ Տնօրէն Ժողովը վեց անգամներ ի նիստ գումարուեցաւ իրրի. վարչական Մարմին, իսկ իրրիկ Կրօնական Փերագոյն Ասեան՝ մէկ անգամ, Ուսումնական Խորհուրդը և Առտուածաշուկայի կայքէջէն քաղմանութեան ծառանկիցդ ետոյդ դարադարձ յորիկին Կեդրոնական Յանձնաժողովը մէկական անգամ, իւրաքանչիւրը դրադելով իր իրաւասութեան մէջ եղած խնդիրներով:

● Դշ. 1 Յուն. — Ըստ սովորութեան, Սրբազան Պատրիարքը Հայրը Բարձր Գովիսերին, կառավարական պաշտօններուն և բոլոր Հիւպատոսներուն շնորհաւորական զիւր կամ քաղք զըրկեց ամանորի առթիւ:

— Տ. Սմբատ Սրբազան փոխադրուցաւ Փրանսական Կիւսնդանոց:

● Դշ. 2 Յուն. — Դպրիներու երեսուղէմի եպիսկոպոսը, Տ. Բասիլիոս, այցելեց Ս. Պատրիարքը:

— Երեկոյին գումարուեցաւ Միաբանական Ընդհ. Ժողով:

● Եշ. 3 Յուն. — Ս. Պատրիարքը, Տ. Մեսրոպ և Տ. Ռուբէն Սրբազաններու, Տ. Սիւն եւ Տ. Տիգրայ վարդապետներու և Տօքթ. Եղալըեանի հետ այցելեց Տ. Մատթէոս Սրբազանի, որ ձերուսթեան և տկարութեան պատճառաւ կը ձմերձ երկըջ:

● Ուր. 4 Յուն. — Յառաջիկայ ծնունդի և կայանդի տօներուն առթիւ սկսուեցաւ դպրոցներու արժակուրդը:

— Երեկոյին շէրաշափառքի թափօրով Ս. Պատրիարքը առաջնորդուեցաւ Մայր Տաճար, ուր կատարուեցաւ հանդիսաւոր նախատանակ Սրբոցն Դաւթի և Տեառնեղբոր տօնի առթիւ. յիւսոյ թափօրով Պատրիարքաբան ելանք:

● Եր. 5 Յուն. — Ս. Աթոռոյ տօնին առթիւ, ըստ սովորութեան, Ս. Պատրիարքը շնորհք իրաքծունաթի ատեն առաջնորդուեցաւ Առաքելական Աթոռ:

— Ս. Պատրիարքը մատոյց Պատր. Փոխանորդ Տ. Մկրտիչ Սրբազան, որ եւ խօսեցաւ օրուան քարոզը, ներկայացնելով Տեառնեղբոր կեանքը, ո. գրագին, պատմական եւ աւանդական տրւեալներու վրայ կիմուելով, և քաղցական հետեւութիւններ հանելով Ս. Աթոռոյ ուղղութեան եւ գործունէութեան մասին: Ս. պատրիարքին վերջ շնորհաւորութիւններ եղան Պատրիարքաբանի մէջ:

● Կիր. 6 Յուն. — Ս. պատրիարքը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ. քարոզեց Տ. Նորայր վարդապետ բացատրելով ծառայութեան սկզբունքին աւետարանական իմացումը:

— Իսլամաց բամազան պայրամին առթիւ Ս. Պատրիարքը այցելեց Միաքթի Էփէնտի. Նոյնպէս քարոզի թողուեցան իսլամ երեւելներու տուները:

— Երեկոյին՝ հանդիսաւոր նախատանակ եղաւ վաղուան Ս. Ստեփանոսի տօնին առթիւ:

● Դշ. 7 Յուն. — Ս. Ստեփանոսի տօնը պաշտուեցաւ աւանդական շքեղութեամբ. ինքեարկաւազներ եւ շրթ ուրաքակիրներ, սաղաւարտեալ և բուրվառակիր, հանդիսաւորեցին եւ հանդիսաւորուեցան: Ս. պատրիարքը մատուցուեցաւ Ս. Ստեփանոսի պատմական հիմնաւորք մատուոնի մէջ: Ս. Պատրիարքը քարոզեց, դասեր հանելով Ստեփանոսի կեանքէն եւ նկարագրէն՝ երկրպէս պաշտունից համար:

● Դշ. 8 Յուն. — Երեկոյին նախատանակով եւ աշօր պատշաճ հանդիսաւորութեամբ պաշտուեցաւ Պօղոս և Պետրոս սրբազան առաքելոց տօնը. Ս. Պատրիարքը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աշակերտներու ձեղնայարկի Ս. Պետրոս վերնատունէն մէջ:

— Յետ Ս. Պատրիարքի, Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Տ. Մկրտիչ և Ռուբէն Սրբազաններու և ութ վարդապետներու, աւանդական թափօրով շնորհաւորական այցի զնաց Յունաց Պատրիարքաբանը, ծնունդի տօնին առթիւ, և պատուով ընդունուեցան շնորհաւոր տեսչապահէն և Սինդի բոլոր անդամներէն:

● Դշ. 9 Յուն. — Երեկոյին, Ս. Պատրիարքը եւ Միաբանութիւնը շէրաշափառքի թափօրով մտան ի Մայր տաճար, ուր կատարուեցաւ մեծահանդէս նախատանակ, Գլխադրի դասին մէջ, Որդեց Որոտման վաղուան տօնին առթիւ:

● Եշ. 10 Յուն. — Ամենամեծ շուքով պաշտուեցաւ Ս. Աթոռոյ Ուխտի տօնը. Ս. Պատրիարքը պատարագեց Գլխադրի սեղանին առջեւ, և քարոզեց, Նիւթ աւանդով Յակոբոս Ջերթեան առաքելի նախաւորութենէն դառաւոր, ըզգածուած սրտիւ խօսեցաւ քարոզը, որ պիտի դրուի Ալիոնի յառաջիկայ թիւին մէջ: Ս. Պատրիարքին վերջը Մայր Տաճարէն վերջ կատարուեցաւ երբադարձ թափօրը Կենաց Փայտի մատուցելով, որ Ս. Պատրիարքը Հայրը կը կրէր ամպհնդի տօնի առթիւ Ս. Պատրիարքին և թափօրին ներկայ էր մեծ բազմութիւն ժողովուրդի, և երեսուղէմի Անկիլքան եպիսկոպոսը:

— Կէս օրէ վերջ, ժամը 3.30ին, ի Տէր հանգաւ Ս. Ռաֆայել Եպս. Լոգեկոյս Սրբազանին մահուան եւ յուղարկաւորութեան եւ կենսաքրուութեան մասին տեսնել Ալիոնի աշխարհի մահաբանէն էջը: — Շաքաթի առաջ տօնարանեցաւ, և վանական և դպրոցական հանդիսաւորութիւնը յայապուեցան և յետագուեցան:

● Եր. 12 Յուն. — Աղն. Տնի. Գ. Կիւղէնկեան, որ իր եղբորը Գ. Երեսնդ Էսայեանի հետ նաւթամուղ գիծերուն բացման առթիւ Լիբանան, Սիրիա և Պաղեստին եկած էին, այցելեցին Ս. Աթոռ:

— Տ. Սիւն վրդ. գնաց Յոպպէ, ամանորի առթիւ պատարագեցաւ և քարոզելու համար:

● Կիր. 13 Յուն. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, ուր քարոզեց Տ. Տիւրան Վրդ. տարեվերջի առթիւ ամառորական խորհրդածութիւններ ընկելով. բացատրեց թէ տարեգլուխը տօնելու օտլորութիւնը՝ հոգեպէս նորոգուելու մարդկային բնազդին ծնունդն է:

— Երեկոյին ժամերգութիւնէն վերջ, Միաբանութիւն և աշակերտ ներկայացան Ս. Պատրիարքին, և անհանդէս լուսութեան մէջ ստացան մի մի օրացոյց:

● Բշ. 14 Յուն. — Ըստ հին Տոմարի Ամանորին առթիւ, Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Մոյր-Տահարին մէջ. յետոյ առանց հանդէսի, Միաբանութիւն և աշակերտք Պատրիարքարան ելան, ուր Ս. Պատրիարքը, Հանգ. Տ. Սմբատ Սրբազանի յիշատակին վշտագին ակնարկութեան մը վերջ, հակիրճ խորատական մը խօսեցաւ, շնորհելով կեանքը արժէքաւոր ընծայելու մեր քրիստոնէական պարտականութեանց վրայ:

— Կէս օրէ վերջ, Ս. Պատրիարքը և Տնօրէն Ժողովոյ անդամք գացին Ժառանգաւորք Վարժարան, ուր Ս. Պատրիարքը խրատական մը խօսեցաւ աւելցաւոր և աշակերտաց:

— Ամանորի առթիւ, Բրիտ. Բարձր Գովիտէրին կողմէ շնորհաւորական այցելութեան եկաւ մասնաւոր պատուիրակ մը. Հիւսյատոսներէն ու մանք անձամբ և այլք նամական ներկայացուցին իրենց շնորհաւորութիւնները:

● Ուր. 18 Յուն. — Ս. Ծննդեան տօնի ձրագայոյցի առաւօտուն, յոյժ ցրտաշունչ եւ ձիւնախառն օդով, Միաբանութեան եւ աշակերտներու մեծ մասը Բեթղեմէ մեկնեցաւ՝ առանգական հանգիստաւորութեամբ, գլխաւորութեամբ Լուսարարապետ Տ. Մնրոպ Սրբազանի, որ պատարագեց Ս. Այրի սեղանին վրայ, և քարոզեց Վերան եկն և իւրքն զնա ոչ ընկալանք բնաբանով:

● Եր. 19 Յուն. — Ս. Պատրիարքը նախագահեց Մայր Տահարի ժամերգութեան և քարոզեց: Բացառութեց թէ Յիսուսի Մնանդը մեղի համար պէտք է լինի տօն ոչ թէ յիշատակի՝ այլ ներկայ և ներքին փորձառութեան, անոր պէտք է նայինք ոչ թէ պատմութեան այլ բարոյականութեան տեսակէտով: Այսինքն պէտք է մշտադաւանիք ոչ այնքան անոր օր մը ծնած ըլլալու իրողութեամբ՝ որքան այսօր ևս կամ ամէր քան մեր հոգիներ կեանքին մէջ ձնելու հնարաւորութեամբը:

— Առաւօտեան ժամը տանին միաբանք եւ աշակերտք վերադարձան Բեթղեմէէն թափօրով երգելով Վերահաւրդ մեծեր: Ս. Պատրիարքը ամէնքն ընդունեց Պատրիարքարանի մեծ Դակիհին մէջ, օրհնութեամբ և փխազարձ շնորհաւորութեամբ:

● Կիր. 20 Յուն. — Մեռելոցի առթիւ Ս. Պատրիարքը քարոզեց Մայր-Տահարին մէջ, խօսեցաւ կեանքի և անահաւանութեան քրիստոնէական ըմբռնութեան մասին, բացատրելով նոյն ատեն

թէ ի՞նչ են պարտականութիւնները, զորս անոնք կը յենդարեն հաւատացեալին:

— Ս. Ծննդեան մեր տօնին առթիւ, այսօր շնորհաւորական այցելութեան եկան Պատրիարքարան՝ Յունաց տեղապահը, իր մատարապոլսաներով. Հատինաց պատրիարքարանի եպիսկոպոսը, ի հիւանդութեան Պատրիարքին, չորս վարդապետներով. Անկլիքան եպիսկոպոսին, րացականութեան պատճառով՝ իր փոխանորդը. Բուսերիւն վարդապետներ, ի րացակայութեան եպիսկոպոսին, որ Պելկրատէ մեկնած. Հայ կաթողիկոսներու մեծաւորը և վարդապետ մը, Յոյն կաթողիկոսներու մեծաւորը. Ս. Կուսի նշման գերման զրացի վանքին մեծանորն ու վարդապետներ, Հիւսյատոսներ և իւրաժ երեսնիկներ:

● Բշ. 21 Յուն. — Ծննդաւորական այցի եկաւ Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան մեծաւորը, առաջակայից Ժողովին բոլոր անդամներով, ապա Մարտնիկներու մեծաւորը և իր փոխանորդը:

● Գշ. 22 Յուն. — Սպանական նոր Հիւսյատոսը իր զիւանսայետին հետ առաջին այցելութիւնը տուաւ Ս. Պատրիարք չոր:

● Եր. 26 Յուն. — Ծննդեան ութթօրէքի առաջին, ըստ իրականացն սովորութեան, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ, Պատարագիւն էր Տ. Թուրէն Սրբազան: Քարոզեց Ս. Պատրիարքը. Իմաստ մը ուղեւոր ցուցնել Ծննդեան տօնին՝ Ս. Գերեզմանի վրայ ևս կատարուելուն մէջ, զուգակիւ ըրաւ Բեթղեմէի աստղին և Գողգոթայի խաչին, զորս իրենց խորքին մէջ կատարելապէս նոյն գտաւ. զի աստղը այն լուսաւորը եղաւ որ ծագեցաւ ալբին մէջ պարուած տառապանքին վրայ, եւ խաչը այն իմաստութիւնը՝ որ կը լուսաւորէ սրտին ճամբան ցլաւոյ այս հովիտին մէջ:

— Ս. Պատարագէն վերջ, Միաբանութիւնը թափօրով եկաւ Պատրիարքարան, ուր կատարուեցաւ առանգական Տնօրհնէքը:

— Ծննդեան տօնի առթիւ, հոգեւոր այցելութեան համար ստոր Տ. Առողի Վրդ. եւ Աղատ Երկ. մեկնեցան Ամման, իսկ Տ. Յուսիկ Արեւոյ և Յարութիւն Երկ. Գաղա:

● Կիր. 27 Յուն. — Մայր Տահարին մէջ քարոզեց Տ. Հայկազուն Վրդ. ՎՄԻՆԳԵԱ յոյսաբարի եւ յոյս եւ՝ աշխարհի բնաբանով. բացատրեց թէ ի՞նչպէս Գրիստոսի անձին պացցումը միայն կրնայ զմեզ լուսաւորել այն խաւարին մէջ, որով մեղքը՝ տղիտութիւնը և աշխարհի օին հրապարակեցները կը լեցնեն մեր հոգին:

● Բշ. 28 Յուն. — Միաբանութեան անդամներէն Տ. Անդրէաս Վրդ. վախճանեցաւ 75 ամեայ:

— Ս. Պատրիարքը փխազարձ ալբի զնաց ըլլալանական նոր Հիւսյատոսին:

● Գշ. 29 Յուն. — Ծննդաւորականութիւն, Տ. Անդրէաս վարդապետի:

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ
Տ. ՍՄԲԱՏ Ս. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱԶԱԶԵԱՆԻ
 (Առևտրային Տնօրեն Ժողովոյ Ս. Արուստ)

Ոչ հսկայական տիրելիք և յարգելիք՝ Տ. Սմբատ Սրբազան Գաղազեան, Միաբանութեան երկրագոյն և ամենէն բազմաթիւն անգամներէն մին։ Անողոր յաւտէն, որ տարիներ առաջ բոյն էր դրեր իր մէջ, և որուն չէր կրցեր ինքը հարկաւոր ուղարկութիւնն ընծայել՝ աւելի իր պարտուց քան կեանքին հոգածու, ընկնուեցաւ վերջապէս մարմնով, թէև հողով միշտ քաջ և անվերջ, մինչև իր վերջին շունչը։ Եւրոպական ամանորի առաւօտուն, երբ կը փոխադրէինք զինքը

Ֆրանսական Հիւանդանոց, Մայր Տաճարին զրան առջևէն անցած պահուն՝ պատգարակէն մէջէն կը գոչէր աղիոգորմ։ Վտար Գլխաւոր, քեզի կը յանձնէր անձնաւ։ Ամայն 10ի Հինգշաբթին, ըստ Հին Տոմարի՝ տօն Որդւոց Որոտման՝ այսինքն Ս. Գլխաւորին, սրտառու զուգարկութեամբ, Ատուծոյ ընտիր պաշտօնեան Արարչին կը յանձնէր իր հողին, իր վերջին շունչը խառնելով կարծես այն օրն ի բուն Գլխաւորի խորանին տակ ծխացող կընդունելու քոյրին։ Սրբազան Պատրիարքը, որ օրուն պատարագիչն էր ըստ կանոնի, գիշերուան ժամը չորսէն մինչև կէսօր տեղ պաշտամունքէն և պատարագէն թէև օտարիկ խոնջած, ցերեկի ժամը 3.30ին երբ լսեց թէ սրբի ծանր տագնապի մը մասնուած է իր սիրելի գործակիցը, Լուսարարապետ Տ. Մեթոյ Սրբազանի և չորս վարդապետներու, ինչպէս և հիւանդին քոյր հետ, որ վեց ամիսէ ի վեր պահպան հրեշտակն էր եղած իր եղբորը, իսկոյն փութաց Հիւանդանոց, ուր ամէնքը խոր կսկծանքով գտան օակայն որ հազիւ 20 վայրկեան առաջ ան մասն էր արդէն յաւիտենից հանգիստը։ — Ամէն խնամք և դարման. զորս աւելի քան տարիէ մ'ի վեր եղբայրական սէրը աննախանձաբար ընծաւած էր իրեն, անկարող էին եղեր այսպէս ազատելու համար իր մարմնի կեանքը. բայց զգուշութեան և գործովին համար՝ քրոնցմով չըմապատուած էր ինք շարունակ, և շինել իր հաւատքին շնորհիւ մասնաւոր՝ որմէ վարկեան մը չէր բաժնուած երբեք իր սիրտը, մեռած

էր խաղաղիկ և դու, բարի Ժպիտը շուրթին վրայ, կարծես աղօթքի մէջ մտառող։ — Իրկնադէմ մին, երբ դադարը փոխադրեցինք վանք, Ս. Յակոբի բազիլ լեցուած էր բազմութեամբ։ Ցաւորօր, Ուրբաթ 11 Յունիսը, գիշերային ժամերգութենէն ալ առաջ, Սրբազանը, զագապին մէջ, եօզիսկոպտական զգեստաւորուեալ, կը հանգչէր Տաճարին մեծ տառնը, չորս կողմը՝ վարդապետներ և ժառանգաւորներ, օրոնք աւետարան և սաղմօս կը քաղէին։ Ս. Պատարագի առնէ, Ս. Պատարագի առնէ, անկարող էին եղեր այսպէս ազատելու համար իր մարմնի կեանքը. բայց զգուշութեան և գործովին համար՝ քրոնցմով չըմապատուած էր ինք շարունակ, և շինել իր հաւատքին շնորհիւ մասնաւոր՝ որմէ վարկեան մը չէր բաժնուած երբեք իր սիրտը, մեռած

